

Mehmet Köseoğlu

Doktora, İstanbul/Türkiye
PhD Student, İstanbul/Türkiye

eposta: mehmetkoseoglu.balkan3@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1944-8430>

Atıf/Citation: Köseoğlu, Mehmet. 2026. İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 14/1, 450-482. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1830659>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	17.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	16.02.2026
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2026

İNGİLİZ KAMUOYUNUN 1894 SASON ERMENİ OLAYLARI KARŞISINDAKİ TUTUMU VE OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN TEPKİSİ

Öz

Osmanlı'nın zayıflamasından cesaret alan azınlık grupları tarafından XIX. yüzyılın başlarından itibaren çoğu yerde ayaklanma ve şiddet girişimlerinde bulunulmuştur. Osmanlı topraklarında meydana gelen bu hareketlere büyük güçlerin tepkisi ve yaklaşımı farklılık arz etmiştir. Söz konusu devletlerin ayaklanma girişiminde bulunan ya da birtakım emellerine ulaşmak için katliam yapma derecesine varan eylemleri gerçekleştiren taraflara karşı tavrında bazı ilişkiler belirleyici unsur olmuştur. Bu ilişkiler, büyük güçlerin taraflarla olan dini ve kültürel yakınlık, ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlar olarak belirtilebilir. Bu çerçevede isyancı ya da çete grupları dünya siyasetine yön veren ülkelerce desteklendiği taktirde Avrupa kamuoyu bu kesimler lehine dizayn edilmiş ve haklı taraf onlar gösterilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında vuku bulan aynı nitelikteki isyan ve şiddet eylemlerinde hangi tarafın haklı ya da haksız olduğu yine bu ülkelerin kamuoyu tarafından belirlenerek verilecek tepkilerin dozu ona göre ayarlanmıştır. İngiltere, Uzakdoğu ve Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak adına Ermenilerin yoğun yaşadığı vilayetlerde reform yapılması gerektiği bahanesini kullanarak Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır. Bu durum, zaten zor zamanlardan geçen devleti daha da köşeye sıkıştırmış ve Ermeni isyanlarına verilen desteği meşrulaştıran acı bir sürecin kapısını aralamıştır. Bu çalışmada, 1894 Sason Ermeni olaylarına ilişkin İngiliz kamuoyunun tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin buna karşı geliştirdiği tepkiler, tarihsel doküman analizi çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada başta Osmanlı arşiv belgeleri, İngiliz konsolosluk raporları, İngiliz parlamento tutanakları (Hansard) ve dönemin İngiliz gazeteleri olmak üzere birincil kaynaklar esas alınmış, bu kaynaklar karşılaştırmalı ve eleştirel bir okumaya tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler, olayların sahadaki gelişimi ile Batı kamuoyunda üretilen söylemler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bağlamsal ve söylem çözümlemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sason, Ermeniler, Kürt Aşiretleri, İngiliz Basını

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

THE ATTITUDE OF THE BRITISH PUBLIC TOWARDS THE 1894 SASON ARMENIAN EVENTS AND THE REACTION OF THE OTTOMAN GOVERNMENT

Abstract

Emboldened by the weakness of the Ottoman Empire, minority groups attempted uprisings and violence in many places since the early 19th century. The reaction and approach of the great powers to these movements that took place in the Ottoman lands were different. Some relations have been the determining factor in the attitude of the states in question towards the parties that attempted to revolt or committed acts that amounted to massacres to achieve certain goals. These relations can be stated as religious and cultural closeness, economic, political and military interests of the great powers with the parties. In this context, if rebel or gang groups are supported by the countries that shape world politics, European public opinion is designed in favor of these groups and they are shown to be on the right side. Therefore, in the similar acts of rebellion and violence that took place in different geographies of the Ottoman Empire, which side was right or wrong was determined by the public opinion of these countries and the dosage of the reactions was adjusted accordingly. Therefore, in the similar acts of rebellion and violence that took place in different geographies of the Ottoman Empire, which side was right or wrong was determined by the public opinion the these countries and the dosage of the reactions was adjusted accordingly. England exerted pressure on the Ottoman Empire under the pretext that reforms were needed in provinces with large Armenian populations to protect its interests in the Far East and the Middle East. This situation further cornered an already struggling empire and opened the door to a painful process that legitimized support for the Armenian rebellions. In this study, the attitude of the British public toward the 1894 Sason Armenian events and the responses developed by the Ottoman Government to this attitude are examined within the framework of historical document analysis. The research is primarily based on primary sources, including Ottoman archival documents, British consular reports, British parliamentary records (Hansard), and contemporary British newspapers, all of which are subjected to a comparative and critical reading. The data obtained are evaluated through contextual and discourse analysis in order to elucidate the relationship between developments on the ground and the narratives produced within Western public opinion.

Keywords: Sason, Armenians, Kurdish Tribes, British Press

Giriş

Osmanlı Ermenileri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın nihayete ermesiyle birlikte imzalanan Berlin Antlaşması sonrası başta İngiltere olmak üzere büyük güçler tarafından verilen sözlerden cesaret alarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak telaşına düşmüşlerdir. Alışık olduğu üzere bağımsızlığa giden yol bölgede ıslahatların gerçekleştirilmesinden geçiyordu ki imzacı güçler, Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde reformlar yapılmasını Osmanlı Hükümeti'nden talep etmişlerdi. Böylece milliyetçi Ermeniler,

1878'de Hınçak¹ ve 1890'da ise Taşnak olarak adlandırdıkları Ermeni örgütleri meydana getirmişlerdir. Ermeni örgütleri, bu tarihten sonra önce özerklik ve daha sonra ise bağımsızlık elde etmek amacıyla asayiş bozucu eylemler ve katliamlara varan faaliyetler sergilemeye başlamışlardır (Akşin 2015: 89). Dolayısıyla Ermeni komitelerin Osmanlı topraklarında tertipleedikleri ayaklanmalar söz konusu devletler tarafından teşvik edilmiş ve desteklenmiştir. Bununla birlikte Ermeni öğretmen, öğrenci ve din adamları Ermeni komite yapılanmasına dâhil olarak Osmanlı idaresi aleyhinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Etkili örgütlenme sayesinde Ermeni cemaat okullarında Padişah tuğraları ve Osmanlı armaları kaldırılarak yerine kurulması tasavvur edilen Ermenistan'ı temsi eden bayraklar ile Hınçak ve Taşnak armaları asılmıştır. Ermeni okullarında zararlı fikirler barındıran ve Osmanlı Ermenilerinin kötü bir idare ve zulüm altında yaşadığını anlatan kitaplar ders kitabı olarak okutulmuştur. Yabancı ve yerli Ermeni basını Avrupa kamuoyu ve Osmanlı Ermenilerini ihtilal fikrine alıştırmak amacıyla yoğun bir uğraş içerisinde olmuşlardır. Ermenilere ait okullar, kiliseler ve evler birer cephaneye dönüştürülmüştür. Ermeni şairlerinin milliyetçi söylemlerle kaleme aldıkları şiir ve yazılar sokaklarda, kahvehanelerde, tiyatrolarda, kulüplerde ve okullarda yüksek sesle söylenerek Ermeni gençlerin duyguları suistimal edilerek ayaklanmaları teşvik edilmiştir (Koçaş 1967: 139).

İngiltere, Osmanlı topraklarındaki emperyalist hedeflerine ulaşmak adına Protestanlık aracılığıyla Ermenileri örgütlemeye başlamış ve bu yolla Osmanlı'nın iç işlerine müdahale fırsatı elde etmiştir. Rusya'nın bölgedeki etkisini sınırlandırmak isteyen İngiltere, Doğu Anadolu'da doğrudan bir Ermeni devleti kurmaktan ziyade kendi denetiminde bir manda yönetimi oluşturmayı planlamış, böylece bölgenin kontrolünü eline almayı hedeflemiştir. Özellikle Hindistan'a giden en kısa yolların Doğu Anadolu'dan geçmesi, İngiltere'yi bu bölgeye karşı daha hassas hale getirmiştir. Süveyş Kanalı'nın kapanma ihtimalini göz önünde bulundurarak Hindistan'a alternatif bir ulaşım yolu açık tutmak istemiştir. İngiltere, bu stratejik çıkarlarını "Ermenilere reform" söylemiyle perdeleyerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmış ve bu durum da Ermeni isyanlarına destek vermesini kolaylaştıran bir zemin hazırlamıştır (Görgeç 2020: 502).

¹ Hınçak Cemiyeti, 1887 yılı Ağustos ayında Cenevre'de kurulmuş olup, adını Ermenice'de "çan sesi" anlamına gelen kelimedenden almıştır. Kurucuları ve ideolojik temelleri Marksist düşünceye dayanmaktadır. Cemiyetin programı büyük ölçüde Marksist kuramlar çerçevesinde şekillenmiştir. Kuruluş sürecinde yaşanan sosyo-politik gelişmeler, örgütün faaliyetlerini yayması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Her ne kadar sosyalist bir yapıya sahip olduğunu vurgulasa da Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerinde daha çok Ermeni milliyetçiliğini ön plana çıkararak bir yapı sergilemiştir. Cemiyetin Osmanlı Devleti dışındaki en etkin iki merkezi Atina ve Tiflis olmuş, bu merkezler aracılığıyla diğer dış şubelerle koordinasyon sağlanmıştır. Nihai hedef olarak bağımsız bir Ermenistan kurma amacını güden Hınçak Cemiyeti, bu hedef doğrultusunda Osmanlı hükümetine karşı şiddet kullanılmasını zorunlu bir yöntem olarak benimsemiştir. Şiddet stratejileri arasında propaganda, provokasyon, terör eylemleri, örgütlenme, köylü ve işçi hareketlerinin yönlendirilmesi yer almıştır. İstanbul'da da örgütlenen Hınçak Komitesi, başta Büyük Devletlerin desteğiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmıştır (Turan 2020: 138).

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Ermeni komitesi, sürekli olarak İngiltere Hükümeti ile irtibatta olmaya özen göstererek Osmanlı Ermenilerinin durumu hakkında çeşitli layihalar düzenlemekle birlikte İngiliz Hükümeti'nin dikkatini Ermenilerin yaşadıkları coğrafyaya çekmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya çaba göstermiştir. Nitekim 1888 yılında Ermeni komitesi, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e Ermenilerle ilgili bir layiha sunmuştur (BOA, HR.SYS: 2822/32). Layihada özellikle de Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Ermeni milletine verilmesi lazım gelen imtiyaz ve bölgede tatbik edilmesinin gerekli olduğuna inandıkları ıslahatların Babiâli tarafından geciktirilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve bu hususta İngiltere Hükümeti'nden harekete geçme beklentileri üzerinde durulmuştur (BOA, Y.A.HUS: 212/62). Ayrıca söz konusu komite tarafından Avrupa devletlerinde yaşayan Ermenilere buldukları ülkelerin hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunarak onları Ermeni sorunu hakkında ikna etmeleri için baskı uygulanmıştır (BOA, HR.SYS: 2822/32). Londra'da faaliyet icra eden İngiliz-Ermeni Komitesi'nin Belçika ve Avusturya'dan silah satın alarak Osmanlı topraklarına sevk ettiğine dair bilgiler Osmanlı Hükümeti'ne ulaştırılmıştır (BOA, HR.SYS: 2761/26).

Bitlis vilayetinde 1891 yılının sonunda Ermeni komitasının meydana getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Vilayette Ermeni komitasını teşkil eden heyetin Atina'da yaşayan Ermeni komite üyeleri tarafından desteklendiği ve yine burada yayın yapan Asparsi gibi Ermeni gazeteleri tarafından da teşvik edildiği ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte Avrupa'ya gitmiş ya da firar etmiş Ermeniler, Mersin ve Yumurtalık gibi Atina'ya yakın sahillerden Anadolu içlerine silah ve cephane sevkiyatı yapmışlardır. Bu hususun istihbarat yetkilileri tarafından ortaya çıkarılması üzerine gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması ve mevcut zafiyetlerin ortadan kaldırılmasına yönelik teşebbüslerde bulunulması emri verilmiştir (BOA, İ.DH: 1256/98649). Anadolu'daki Ermeni faaliyetlerine destek sağlayan Ermeni komitesinin bir ayağı da Moskova'da bulunmuştur. Özellikle de doğu vilayetlerinde eyleme geçen Ermenilerin ihtiyaç duyduğu silahlar Moskova'da bulunan Ermeni komitesi tarafından Trabzon yoluyla sevk ve idare edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM: 729/10).

Osmanlı Ermenilerini fesatlık faaliyetlerine ve ihtilal fikrine teşvik etmek amacıyla Atina'da Hınçak adlı gazete yayınlanmaktaydı. Bu gazetenin 1893 yılına ait 12 numaralı nüshasında Ermenilerin silaha sarılarak ayaklanmaları lazım geleceğine ve ancak bu suretle Avrupa hükümetlerinin Ermeni meselesine yoğunlaşmaya mecbur kalarak bağımsız Ermenistan kurulmasına girişeceklerine dair bir makale yazılmıştır. Nitekim Ermenilerin yakın zamanlarda meydana getirecekleri şiddet eylemleri hususunda Osmanlı Hükümeti uyarılmıştır (BOA, Y.PRK.ZB: 11/16).

Bu çalışma, 1894 Sason Ermeni olaylarını ele alan mevcut literatürden farklı olarak, hadiseleri yalnızca sahadaki çatışmalar veya insani kayıplar çerçevesinde değil, İngiliz kamuoyunun oluşumu ve yönlendirilmesi ile Osmanlı Hükümeti'nin bu algıya karşı geliştirdiği siyasi, diplomatik ve idari tepkiler bağlamında incelemektedir.

Mevcut literatürde Sason olayları çoğunlukla Batı basını, misyoner anlatıları ve ikincil kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Bu kaynakların hangi siyasal ve ideolojik saiklerle üretildiği ile Osmanlı Devleti'nin söz konusu anlatılara karşı yürüttüğü karşı söylem ve diplomatik girişimler sınırlı biçimde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Osmanlı arşiv belgeleri, İngiliz konsolosluk raporları ve İngiliz basın organlarını birlikte ve karşılaştırmalı bir yöntemle analiz etmektedir.

Çalışmanın özgün katkısı, İngiliz kamuoyunda dolaşıma sokulan iddiaların yalnızca içerik bakımından değil, üretilme ve yayılma süreçleri açısından da ele alınması ve ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin basın yasakları, tekzipler, tahkik komisyonları ve diplomatik yazışmalar yoluyla bu algıyı bertaraf etmeye yönelik çabalarının somut belgeler ışığında ortaya konulmasıdır. Bu yönüyle makale, Sason hadiselerini tek taraflı anlatıların ötesine taşıyarak, Ermeni meselesi literatürüne kamuoyu diplomasisi ve propaganda boyutunda yeni bir perspektif sunmaktadır.

1. 1894 Sason (Talori) Ermeni Vukuatı

Günümüzde Batman ili sınırları içerisinde bulunan Sason, 1890'lı yıllarda Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı bir kaza konumunda bulunmaktaydı (Yüksel 2012: 175). Söz konusu dönemde Bitlis vilayetinin nüfus yapısı ile ilgili olarak kesin veriler mevcut değildi. Ancak Bitlis'ten Dahiliye Nezareti'ne 1893 yılının Ekim ayından gönderilen yazıda Bitlis'te toplamda 100.121 Ermeni nüfusunun mevcut olduğu ve Sason civarında Müslüman halkın nüfusunun Ermeni nüfusunun iki katından fazla olduğu ifade edilmişti (BOA, Y.PRK.DH: 7/5). 1893 yılının Temmuz ayına ait bir Osmanlı arşiv vesikasında Bitlis vilayetindeki Müslümanların sayısının 168.054 olduğu ve Ermeni nüfusunun toplam nüfusun ancak yüzde 36 oranına tekabül ettiği yazılmaktadır (BOA, Y.PRK.AZN: 6/79).

İngiliz gazetesi Manchester Guardian'da yazan Bay Frederick ve D. Greene'in belirttiğine göre Sarp dağlarla çevrili ovada yaşayan Sason Ermenileri, 1894 olaylarından önce kuşaklar boyunca dış dünyadan yalıtılmış, dışarıya hakkında yalnızca çok belirsiz fikirlere sahip bir topluluk oluşturuyordu. Onlar, ovalardaki Ermeniler gibi İstanbul'da ya da diğer uzak yerlerde iş arama alışkanlıklarına sahip değillerdi, fakat belli bir refah ve bağımsızlık derecesinin tadını çıkararak tüm dağlılar gibi özgür ve sade yaşamlarına tutkuyla bağlıydılar. Sason Ermenileri bereketli topraklarda bütün ihtiyaçlarını karşılayacak üretim faaliyetleriyle meşguldüler (Manchester Guardian 8 June 1895).

Sason'da bulunan Talori Vadisi'ni saran dağlık alanlarda Bekiran adlı Kürt aşireti mevcuttu. Bekiran aşiretine bağlı aileler, yüksek kesimlerde bulunan yaylalara ulaşabilmek için Talori Vadisi'nden geçmek durumunda kalmışlardır. Onların bu yolu tercih etmeleri Ermenileri rahatsız etmekteydi ve dolayısıyla aşiret mensupları ile Ermeniler arasında kimi zaman anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Talori Ermenileri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Yezidi Sason beylerinin himayesinde yaşamayı tercih etmişlerdi ve bu beylerin kendilerine

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi sağlamış oldukları yardımlar ile Sünni Bekiran aşiretini türlü baskılarla bölgeden uzaklaştırmaya gayret göstermişlerdir. Bu faaliyetler neticesinde Sason olaylarının yaşanacağı tarih olan 1894 yılının 6 yıl öncesine kadar Talori bölgesinde yaşayan Ermeniler sayısı 10'u geçmeyen haneye sahip iken son zamanlarda 45 haneye ulaşmışlardı. Öte yandan Bekiran aşireti, daha önce kalabalık bir nüfus yapısına sahip ve bölgedeki etkileri o nispette fazla iken 1890'lı yılların başında sadece 150 kişiden ibaret kalmışlardır (BOA, Y.A.HUS: 321/134).

Tiflis'te 1890 yılında kurulan ve kısa sürede Anadolu'da teşkilatlanmaya başlayan Taşnaksütyun Cemiyeti, faaliyet alanı olarak Bitlis'i de önemli bir merkez haline getirmiştir. Terör ve kitleleri harekete geçirme yöntemini benimseyen cemiyet, Bitlis bölgesinde sürekli bir faaliyet içinde olmuştur. Antranik ve Serop gibi isimlerin önderliğindeki yerel çeteler de bu komitelerin bünyesine katılmış, böylece maddi destek ve örgütsel imkanlardan yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti, 1880'lerin sonlarında başlayan Ermeni faaliyetlerini yakından izleyerek, özellikle bölgedeki terör olaylarına karşı çeşitli güvenlik önlemleri almıştır. Bitlis'te görev yapan valiler, Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı askeri tedbirler aldıkça, bölgede bulunan yabancı temsilciler ve misyonerler de devreye girmiştir. Bu kişiler, hem yereldeki Ermeni liderleri hem İstanbul'daki merkezleri hem de Avrupa'daki diplomatik çevreleri harekete geçirerek uluslararası kamuoyunu etkileyebilecek adımlar atmışlardır (Çoban 2020: 156).

Bitlis vilayetine bağlı Talori/Sason bölgesinde Ermeni komiteleri tarafından başlatılan ilk isyan girişimi, 1891 yılı sonlarında Mihran Damadyan öncülüğünde gerçekleşmiş ancak Osmanlı Hükümeti'nin zamanında aldığı tedbirlerle başarısız olmuştur. 1891-1892 yıllarında Ermenilerin Sason'da yeniden başlattığı isyan hareketleri kısa sürede bastırılmış ve Damadyan tutuklanmıştır. Onun ardından bölgede faaliyet göstermeye başlayan isim, "Murad" takma adıyla bilinen Hamparsum Boyacıyan olmuştur. Boyacıyan, Talori'ye gelerek bölgedeki on yedi Ermeni köyünü ayaklanmaya teşvik etmeye çalışmış, Avrupa devletlerinin kendilerine destek vereceğini vadederek propaganda yürütmüştür. Kısa sürede Şenik, Simal, Geligüzan, Heting, Akçasir ve çevresindeki köylerde çok sayıda Ermeni'yi silahlandırarak isyan hazırlığına girişmiştir (Çoban 2020: 156).

Ermeniler, 1893 yılının Haziran ayında Simal, Şenik, Geligüzan, Akçasir, Heting ve civardaki köylere saldırmış ve bu saldırılarda Bekiran ve Badikan aşiretlerine mensup çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiştir. Birkaç gün boyunca devam eden saldırılar bölgeye ulaşan askeri birliklerin müdahalesiyle son bulmuştur (Yüksel 2012: 177). Talori bölgesinde Ermeniler ile Bekiran aşireti arasında son birkaç yıldan beri yaşanan anlaşmazlıklar yetkilileri harekete geçirmiştir. Nitekim Osmanlı yerel idarecileri, Bekiran aşiret mensuplarının yaylalara gidiş sürecinde Ermenilerle vuku bulan anlaşmazlıkların olası bir çatışmaya dönüşmesini engellemek amacıyla Andok Dağı çevresinde bir tabur asker bulundurmakla birlikte aşiretin yaylaya ulaşmasını sağlayan daha engebeli ve uzun olan diğer bir yolu

kullanmaları için telkinde bulunmuş ve bu hususta bazı tedbirler almıştır. Alınması gerekli tedbirler çerçevesinde 1893 yılında Sason bölgesine Kolağası Mustafa Efendi'nin komuta ettiği iki bölük asker sevk edilmiştir. Alınan tüm bu tedbirlere rağmen bölgede bulunan güvenlik güçlerinin anlaşmazlıkların genel bir çatışmaya dönüşmesini engellemek hususunda istihbarat zafiyeti göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda 1894 yılında Bekiran aşireti ile Ermeniler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bekiranlılar, idarecilerin kendileri için uygun görmüş olduğu yolu tercih etmeyip daha önce çoğu kez Ermenilerin saldırılarına maruz kaldıkları yolu yeniden kullanarak Talori Vadisi'ne gitmişlerdir. Bu sırada Ermeniler daha kalabalık ve organize bir şekilde kendilerine saldırılar gerçekleştirmiştir. Bekiran aşireti, bu son saldırılardan dolayı yaşadıkları sıkıntıyı yerel idarecilere bildirmiş ve şikâyette bulunmuştur (BOA, Y.A.HUS: 321/134). Andok Dağı'ndaki ara yolda Bekiran aşiret mensuplarının yolunu keserek saldıran Ermenilere Kürt aşiretleri de karşılık vermiştir. Bunun üzerine Kolağası Mustafa Efendi, Ermenileri sakinleştirmeye çalışmış ve onları silahlarını teslim etmeye davet etmiş olmasına rağmen başarı elde edememiştir. Olayların kontrolden çıkacağını anlayan Mustafa Efendi, emri altındaki askerleri Muş'a sevk etmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti de yerel idarecilerin talepleri doğrultusunda bölgeye asker gönderilmesi emrini vermiştir (BOA, Y.A.HUS: 321/134).

Olaylar esnasında Ermeniler tarafından 200'den fazla Müslümanın katledildiği iddia edilmiştir (Yüksel 2012: 177). Öte yandan çatışmalarda 277 Ermeni hayatını kaybetmiştir. Ancak Avrupa kamuoyunda Ermenilerin kayıpları 10 ile 20.000 arasında değişen rakamlarla telaffuz edilmiştir (Gülmez 2006: 699). Nitekim İngiltere'de yayınlanan Daily Chronicle gazetesinde yer alan yazılarda olaylar esnasında 40 köyün tamamen yok edildiği ve en az 16.000 Ermeni'nin öldürüldüğü ifade edilmiştir (Daily Chronicle 29 March 1895). Anlaşılacağı üzere Sason Olayları esnasında vuku bulan ölü sayısı, Batı basını ve misyoner kaynaklarınca abartılarak on binlere çıkarılmıştır. Bu yaklaşımlar, Batı kamuoyunun olaylara taraflı ve önyargılı bakışını ortaya koymaktadır (Çoban 2020: 157).

Bir kısım Ermenilerin iddialarına göre ise olaylar esnasından binlerce Ermeni öldürülmüştü. Ermenilerin bu iddialarının asılsız olduğu yönündeki ifadeler tarafsız haber yapma gayretleri içerisinde olan bazı İngiliz gazete muhabirleri tarafından yalanmıştır. Nitekim England & The Union gazetesinin 2 Mart 1895 tarihli sayısında şu sözler sarfedilmiştir:

“Ermeni kaynaklarının 2.000'den 15.000'e kadar farklı rakamlarla belirttiği katledilen kişi sayısının şimdi 360'a kadar düşmüş olması dikkat çekicidir ki bu da en başından beri bizim verdiğimiz rakama oldukça yakındır. Gerçek şu ki, bu 360 kişi bir katliam sonucu değil, adil bir çatışma sırasında öldürülmüştür ve ölenler arasında kadın ya da çocuk bulunmamaktadır.” (England & The Union 2 March 1895).

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Osmanlı Hükümet yetkililerine gelen bilgilere göre Ermeni komiteleri adına hareket eden Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan, Ermeni komitelerinin amaçlarına ulaşmasını sağlamak için Talori Vadisi'ni merkez olarak seçmiştir. Bu kişiler, bölgede ikamet eden Ermenileri Bekiran aşiretine saldırılarda bulunmak ve Müslümanları sindirmek için kışkırtmıştır (BOA, Y.A.HUS: 321/134). Nitekim Bitlis'te güvenlik güçleri tarafından ele geçirilen bir varakada Ermeni komitesi tarafından kaleme alındığı anlaşılan bazı tertibatlarla ulaşılmıştır ve bu tertibatta Ermenilerin sıklıkla büyük devletlerin büyükelçilerine müracaat etmelerini teşvik edici yazıların yer aldığı görülmüştür. Bununla birlikte Ermenice yazılmış iki mektupta ise İngilizce yazılı olarak "Halas Ordusu" ve "Ateş ve Kan" tabirleri işaret olarak yerleştirilmişti (BOA, Y.EE: 160/6).

İngiliz konsoloslar,² kendi hükümet yetkililerine aktardıkları raporlarda Sason'daki çatışmalarda olayların asıl tetikleyici unsurunun Kürt aşiretlerinin olduğunu ifade ederek Ermenileri mağdur olan tarafta göstermişlerdir. Diyarbakır İngiliz konsolos yardımcısı Thomas Boyajian, Sason'daki Ermeni olaylarının başlamasına ilişkin İngiliz Hükümet yetkililerine aktardığı 16 Mart 1894 tarihli raporunda olayları Reşkotan ve Bekiran aşiretlerinin başlattığını ve özellikle de Zilanlı Şeyh Mehmed tarafından körüklendiğini belirtmişti (FO 424, 178: 119).

İngiltere'nin Erzurum konsolosu Philip Currie, Ermeni olayları patlak verdiğinde Muş sancağına gitmek üzere çok sayıda taburun Erzurum'dan yola çıktığını ve orduya birçok yeni asker kayıtlarının yapıldığını ifade etmiştir. Currie, 4 Eylül 1894 tarihinde İngiliz Hükümet yetkililerine ilettiği raporunda Sason Ermeni olaylarını bastırmak için düzensiz Kürt süvarilerinin bölgeye gönderildiğine dikkat çekmiştir. Currie, düzensiz Kürt birliklerinin görevlendirilmiş olunmasını endişeyle karşıladığını ve bu durumdan rahatsızlık duyduğunu Osmanlı Hükümeti'ne ilettiğini yazmıştır. Buna karşın Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'nın kendisine Hamidiye birliklerinin sadece küçük bir kısımdan ibaret olduğunu ve bunların düzensiz olmadıklarını, aksine düzenli ordudaki subayların komutası altında olduklarını ve ayrıca Muş dışından başka bir yere gönderilmeyeceklerini ifade ettiğini de sözlerine eklemiştir (FO 424, 178: 199). Currie'nin raporlarında yazdıklarından yola çıkarak İngilizlerin, Sason

² İngiltere Hükümeti, Osmanlı vatandaşı Ermeniler için ıslahatların uygulanmasını ve onların özellikle de Kürtlere karşı muhafaza edilmesine dair anlaşma maddesine riayet edilip edilmediğini kontrol etmek amacıyla Anadolu'nun önemli vilayetlerine çok sayıda askeri konsolosu göndermiştir. İngiliz konsoloslarının Doğu Anadolu'ya seferber edildikleri sırada Bitlis, Van vilayetine bağlı bir sancak konumundaydı. Van'da İngiliz Yardımcı Konsolos Clayton bulunuyordu. Bitlis, 1879 yılında vilayet statüsüne getirildiğinde buraya ayrı bir konsolos atanmamıştır. Bitlis İngiliz Yardımcı Konsolosluğu 1895'te tesis edilene kadar bu vilayette Van konsolosları sorumlu olmuştur. Van konsoloslarının yanı sıra bölge vilayetlerinde görevli bulunan diğer İngiliz konsolosları da farklı zamanlarda Bitlis'e uğrayarak vilayet hakkında raporlar kaleme alıp Büyükelçiliğe iletmışlerdir. Bitlis'te 1894 yılında vuku bulan Sason Ermeni olayı sonrasında Doğu Anadolu vilayetleri ile ilgili teferruatlara sahip bulunan Sofya Konsolosu Charles S. Hampson, Bitlis'in ilk İngiliz Yardımcı Konsolosu olarak tayini gerçekleştirilmiştir (Keskin 2023: 127-129).

Ermeni olaylarının bastırılmasında Hamidiye birliklerinin etkin bir biçimde görevlendirilmiş olduklarına inandıkları ve bu durumdan oldukça rahatsızlık duydukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Daily News gazetesinde Sason Ermeni olayları tanığı olarak gösterilen ve Rusya sınırında yaşayan bir Ermeni olan Ghlu Tumissor tarafından şu ifadelerde bulunulmuştur:

“Olayların vuku bulduğu süre boyunca olay yerine sürekli olarak daha fazla asker ve Kürt akın ediyordu. Toplamda on dört ya da on beş tabur asker geldi ki bu da en az 6.500 asker anlamına gelmektedir ve her taburun maiyetinde iki ya da daha fazla katır topu bulunuyordu. Hepsi Muş ile Geli Güzan arasında kamp kurdu ve çadırları o kadar fazlaydı ki, dağ yamaçlarına kar yağmış gibi görünüyordu. Kürtlere gelince, sayıları kesin olarak tahmin edilemezdi. Ancak kesinlikle yirmi binden az değillerdi. Tepeler, keçi kılından yapılmış çadırlarıyla siyaha bürünmüştü. Aşiretlerin çoğu ailelerini ve sürülerini de yanlarında getirmiş, dağlardaki otlaklara kamp kurmuşlardı. Zilan şeyhi olan yaşlı bir adam, tüm Kürtler arasında başlıca liderdi. Emri altında beş büyük aşiret bulunuyordu ve bu aşiretlerin isimleri Bekranlı, Batikanlı, Velikanlı, Kahyanlı ve Reşkotanlı idi. Söz konusu aşiretlerin savaşılabilecek durumda olan erkek nüfusunun en az on ila on bir bin arasında olduğu tahmin ediliyordu ve Diyarbakır kadar uzak yerlerden gelen birçok başka aşiret daha vardı. Dağların öte yakasında, Diyarbakır ve Musul’dan gelmiş başka askerî birlikler de vardı. Ayrıca isimleri Haydaranlılar ve Hasanlılar olarak bilinen Hamidiye Alayları’na bağlı düzensiz Kürt süvarilerinden iki alay (veya aşiret) bulunuyordu. İlk grup, Patnoslu Hüseyin Paşa’nın denetimi altındaydı. Ancak bu alaylar Muş’ta kaldılar ve yaşanan olaylara herhangi bir şekilde dâhil olmadılar.” (Daily News 29 March 1895).

Gazetede tanık olarak görüşlerine yer verilen Tumissor’un Sason olaylarını bastırmak için görevlendirilen tabur ile asker ve olaylara dahil olan Kürt aşiretlerine mensup kişi sayısına ilişkin verdiği rakamların gerçek dışı ve abartıdan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sason olaylarının yaşandığı dönemde bölgede bulunan ve olaylara tanıklık etmiş bulunan İspanyol seyyah Senor Ximenez’in aktardığına göre yaklaşık olarak 1.200 kişiden oluşan dört tabur asker olaylara müdahale etmiştir ve buna karşılık isyancı Ermeni sayısı ise 3.000 kişiden oluşmaktaydı (BOA, HR.SYS: 1831/25).

Yukarıda bahsi edilen Ghlu Tumissor’un Hamidiye Alayları’nın olaylara müdahalede bulunmadığı yönündeki sözlerinin ise İngiliz konsoloslarının aksi yöndeki iddialarını çürüttür nitelikte olduğunu belirtmek gerekmektedir. Hamidiye Alayları’nın olaylara müdahil olmadığına yönelik ifadeler England & The Union gazetesinin 2 Mart 1895 tarihli sayısında da belirtilmiştir. Gazete sayfasında, Sason olaylarını bastırmak için görevlendirilen Zekki Paşa’nın, Muş’ta yaklaşık on gün kaldığı ve bu süre zarfında düzenin sağlanmasına yardımcı olmak isteyen Kürt aşiret reislerinden heyetleri kabul ettiği yazılmıştır. Yazının devamında Türk komutanın, kendilerine herhangi bir yardıma ihtiyaç olmadığını bildirerek

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi aşiret reislerinden yanlarında getirdikleri adamları dağıtmalarını istediği vurgulanmıştır. Gazetede özellikle de hiçbir Hamidiye süvari birliğinin operasyonlara katılmadığı ve onlara atfedilen vahşet suçlamalarının bütünüyle asılsız olduğu hususuna dikkat çekilmiştir (England & The Union 2 March 1895).

İngilizlerin Ermeni olaylarında Hamidiye birliklerinin görev alması dışında en fazla rahatsız oldukları diğer bir hususun da Bitlis valisi Hasan Tahsin Paşa'nın Ermenilere karşı tutumu ve olayları idare etme konusundaki faaliyetleri olduğu görülmektedir. Hristiyan dünyasının Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıldığı bu süreçte, Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa hedef alınmış; olayların baş sorumlusu gibi gösterilerek Batı basınında "şeytan" ve "Nero" gibi ağır sıfatlarla itham edilmiştir (Çoban 2020: 157). Nitekim İngiliz konsoloslarının yazışmalarında bunu açık bir şekilde anlayabilmekteyiz. İngiliz Konsolos Graves, 27 Temmuz 1894 tarihli değerlendirme raporunda Tahsin Paşa'nın idaresi hakkında P. Currie'ye şu ifadeleri aktarmıştır:

"Bölgeden gelen bazı söylentilere göre Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa, Sason'da ikamet eden Ermenilerden hoşnut değildir ve bu sebeple buradaki Kürtleri, Ermenilerle çatışmaya ve onları türlü yöntemlerle sindirmeye gizlice teşvik etmiştir. Ancak Talori Ermenileri kendilerini savunmak için saldıran Kürtlerin çoğunu öldürdüler. Herkes Ermenilerin kararlılığını anladılar ve Kürtlerden sağ kalmayı başaranlar, böyle bir olaya sürüklendikleri için oldukça öfkeliler. Kürtler, Sason bölgesinde bir nevi bağımsız yaşamaktadırlar ve dolayısıyla Sason bölgesi Osmanlı idaresi tarafından hiçbir zaman bütünüyle kontrol altına alınamamıştır denilebilir. Serbest yaşama imkanına sahip olan Kürtler, hükümete asker ve vergi vermediği gibi birkaç köyde ikamet eden Ermenileri adeta kendi tebaası olarak görüp vergiye bağlamışlardır. Bölge Ermenileri son zamanlarda sahipsiz kaldılar ve bu durum Ermeni komitelerine türlü entrikalarda bulunup halkı zehirlemek için oldukça müsait bir ortam sunmuştur. Rusya ve bazı Avrupa ülkelerinde örgütlenen Ermenilerin, çok sayıda komite mensubunu Sason'a gönderdiği ve bunların Talori Ermenilerini kışkırtarak onların organize bir şekilde ayaklanmalarını sağladığı iddia ediliyor. Öyle görünüyor ki Osmanlı Hükümeti daha barışçıl bir politika benimsemesine rağmen Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa, Ermenileri yok etmeye azmetmiştir." (FO 424, 178: 182).

İngiliz Konsolos Graves, bölgede yaşananlara ilişkin hazırlamış olduğu raporlarında Sason Ermeni olayları hususunda bazı iddialarda bulunmuştur. Graves'e göre Osmanlı Hükümeti son iki ya da üç yıldır Sason bölgesinde çok sayıda Ermeni siyasi kışkırtıcının varlığından haberdar olsa da bölgeye bütün dikkatlerini ancak 1893 yılının Haziran ayı başlarında vermişti. Graves, Bitlis idarecilerinin Sason Ermenilerinin gücünü kırmak için Kürt aşiretlerinden yararlanmayı amaçladıklarını ileri sürmüştür. Graves, Bitlis idarecilerinin, Damadyan gibi kışkırtıcıların bu topraklarda barındığını biliyor olmalarına rağmen harekete geçmeyerek onların bölgedeki Ermenilerin isyan duygularını olgunlaştırmasını beklediklerini

iddia etmiştir. Graves'e göre 23 günlük süre içinde yaklaşık 32 köy yıkılmış, 3.000 ile 4.000 Ermeni öldürülmüştür (FO 424, 181: 22).

Harita 1: Sason Ermeni Olaylarının Yaşandığı Merkez Olan Talori'nin Haritada Gösterimi

Kaynak: BOA, HRT.h: 417-

Sason Ermeni olaylarına ilişkin dönemin Ermeni gazetelerinde neşredilen yazıların içeriğinin tetkik edilerek bir değerlendirmede bulunulması da yaşanan hadiseler Ermenilerin bakış açısının nasıl olduğunun bilinmesini sağlayacağından önem arz etmektedir. Nitekim, Tiflis'te yayınlanan Echo adlı Ermeni gazetesi bunlardan birini teşkil etmiştir. Gazetenin bir sayısında Sason olayları hakkında özetle şunlar yazılmıştır:

“Sason'da Ermeniler ile Müslüman Kürt aşiretleri arasındaki çatışmalar 1880'li yıllardan itibaren başlamıştı. Yaşanan son hadiselerin sadece Kürt eşkiyaların baskınlarından ibaret olmadığı en iyi kanıt Ermenilere yapılan zulümlerden sonra birçok Kürt ileri gelenlerinin emir ve nişan almasıdır. Ağustos ayında Kürtlerin Ermeni köyü Şenik'e saldırıp sürüleri uzaklaştırması, düşmanlıkların patlak vermesine yol açtı. Zaten yoksulluk çeken Ermenilere uygulanan ezici vergiler onlarda Türk Hükümeti'ne karşı büyük bir öfke meydana getirdi. Herhangi bir şikâyete bulunmaları halinde Türk yetkililerin kendilerine isyancı muamelesi yapacaklarını iyi bilen mağdurlar, misilleme amacıyla bazı komşu köylerin sakinlerine katıldılar. Daha sonra Kürt eşkiyaların üzerlerine saldırdılar, birçoğunu öldürüp geri kalanlarını yaraladılar ve çaldıkları koyunları geri getirdiler. Bunun üzerine Kürtlerin yaklaşık 10 aşireti güçlerini birleştirdi ve dağ topçularına sahip bir dizi Türk askerleri de onlara katıldı. Müstahkem dağ köyü Şenik'e saldırdılar, ancak yedi günlük kuşatmaya rağmen onu ele geçiremediler ve birkaç ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu olaylarla eş zamanlı olarak Sason'da başka Kürt aşiretleri de ayaklanmış ve Muş topraklarına

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

saldırarak birçok köyü yerle bir etmişti. Marnik yöresinde binin üzerinde koyun, 80 inek ve 30 mandayı kaçırıp buğday yığınlarını ateşe verdiler ve aynı kaderi birkaç köye daha yaşattılar. Şenik'te yenilgiye uğrayan aşiret liderleri, Muş yerel idarecilerine başvurarak Ermenilerin kendilerine huzur bırakmadığı hususunda şikayetçi oldular. Muş mutasarrıfı onlarla birlikte askerleri Ermenilere karşı gönderdi ama onlar da karşılık alıp geri çekildiler. Mutasarrıf, hiçbir şeyin zorla yapılmayacağını anlayınca onlara barış ve vergiden muafiyet teklif etti. Böylece isyancıların liderlerini kandırmak suretiyle ikna ederek etkisiz kalmalarını sağladıktan sonra onları esir aldı ve idam edilmelerini sağladı. Bunun sonucunda Sason bölgesindeki dağ köylerinin sakinleri evlerine sığındılar. Mutasarrıf, daha önce kendisine 2.500 asker gönderen Erzurum paşasından yardım istedi ve 500 asker toplarla yeniden gönderildi. Bunlara çok sayıda Kürt de katıldı. Sasonlu Ermeniler bu güce karşı koyamayınca, sağlam tahkim edilmiş Dalvori köyüne çekildiler. Aralarında Şenik ve Şimal'in de bulunduğu terk edilmiş köylerin çoğu Türk birlikleri tarafından yok edildi. Ermeniler tarafından saklanan 150 kadın bulunarak Muş'a götürüldü ve komutan Zeki Paşa tarafından Türk askerlerinin koruması altında bir yer altı hapisanesine kapatıldılar. Türk yetkililer bu vahşet olaylarının mümkün olduğunca az duyulmasına dikkat ediyor." (The Times 06 December 1894).

Sadrazam, Hariciye, Dâhiliye ve Adliye Nazırları tarafından 21 Aralık 1894 tarihinde Sason olaylarını araştırmak için Tahkik Komisyonu Müşterek Mazbatası hazırlanmıştır. Söz konusu mazbatada olaylara karışan Osmanlı tebaası hakkında tarafsız ve adalete dayalı tahkikat gerçekleştirildiğinin ispatı için Erzurum'da bulunan İngiltere, Rusya ve Fransa konsoloslarınca görevlendirilecek birer memurun tahkik heyetine katılacağı belirtilmiştir (BOA, Y.EE: 96/9). İngiliz Konsolos Philip Currie, Sason'da yaşananların araştırılması amacıyla teşkil ettirilecek komisyonda bazı gerçeklerin açığa kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Currie, bu gerçeklerin neler olduğunu 16 Ocak 1895 tarihinde 6 maddede açıklamıştır. Bu maddeler sırasıyla şunlardan ibaretti: Esir, kadın, çocuk ve silahsız erkeklere karşı herhangi bir katliamın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin ve eğer gerçekleştirilmiş ise bunun ordu tarafından mı yoksa Hamidiye alayları tarafından mı yapıldığının açığa çıkarılması (madde 1). Ermenilere yönelik bir katliam söz konusu ise bunun yerel idareciler ve askeri komutanların bilgisi dahilinde veya emriyle mi olup olmadığının belirlenmesi (madde 2). Durum böyleyse bu yerel yetkililer ve komutanların Merkezi hükümetten mi yoksa Müşir Başkomutanlığından gelen üst düzey emirlerle eylemleri gerçekleştirip gerçekleştirmediklerinin açığa çıkarılması (madde 3). Eğer üst düzey emirler verilmişse, bu emirlerin verilmesine sebep olan gerekçelerin ne olduğu ve askeri yetkililerin ya da yerel makamların hükümete sunmuş oldukları raporların içeriğinin bilinmesine çalışılması (madde 4). Talori olayları esnasında ve sonrasında Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa'nın takdir yetkisini kullanıp kullanmadığı ve Ermeniler ile Kürtler arasında kanlı çatışmaların meydana gelmesini önlemek için gerekli tüm önlemleri alıp almadığı (madde 5). Sultan II. Abdülhamid'in

Hamidiye alaylarının Sason olaylarının bastırılması için aktif görevlendirilmesine hüküm verip vermediğinin ve eğer bu hükmü verdiyse haklı gerekçesinin olup olmadığının araştırılması (madde 6). (FO 424, 181: 44).

2. Sason Ermeni Olayları Karşısında İngiliz Kamuoyunun Tutumu

Sason Ermeni olaylarında ve Osmanlı'nın diğer bazı bölgelerinde çoğu kez Ermeniler tarafından Müslüman halka zulüm ve katliamlar gerçekleştirilmiştir. Meydana gelen olayları ilk olarak başlatan taraf Ermeniler olmasına rağmen İngiliz gazeteleri başta olmak üzere bazı Avrupa gazeteleri, Osmanlı askeri ile memurları aleyhinde ve Ermeniler lehinde makaleler yayınlamışlardır. Avrupa kamuoyunda Ermeni hadiselerinin yoğun bir biçimde çarpıtılması Osmanlı Hükümeti'ni oldukça rahatsız etmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK: 38/69). Sason Ermeni olayları hususunda İngiliz kamuoyunun haber kaynağını genel itibariyle çevre vilayetlerde bulunan İngiliz konsoloslarının oluşturduğu raporlar ve bölgede gezinen muhabirlerinin aktardıkları bilgiler oluşturmuştur. Özellikle de İngiliz gazete muhabirlerinin gerçeğe dayanmayan bilgiler servis etmeleri Osmanlı idarecilerinin dikkatini çekmiş ve bu hususta tedbir alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Başvurulan tedbirlerden biri İngiliz gazete muhabirlerinin olay bölgesine girişlerinin yasaklanması olmuştur. Nitekim İstanbul'a gelmiş olan Times gazetesi muhabirinin refakatine zabıtlar verilmek suretiyle istediği yere gitmesine izin verilmesi İngiltere sefiri tarafından talep edilmiştir. Times gazetesi muhabirinin özellikle de Sason'a gideceği belirtilmiştir. Osmanlı Hükümeti yetkilileri, bölgede gerçekleştirilen tahkikat neticesinin beklenildiği dolayısıyla yabancı muhabirlerinin Osmanlı topraklarında siyaset icra etmelerine izin verilmesinin münasip olmayacağını ifade etmiştir. Bu sebeple Times gazetesinin muhabirinin Sason'a gitmesine izin verilmemiştir (BOA, A.MKT.MHM: 751/20). Olay bölgesine giden gazete muhabirleri ise sıkı bir biçimde polis gözetiminde tutulmuşlardır. Ancak buna rağmen gazete muhabirlerinin bölgedeki faaliyetlerinin bütünüyle engellenemediği anlaşılmaktadır. Nitekim Daily Telegraph gazetesinde Sason Ermeni olaylarına ilişkin yayınlanan hasmane yazıların kaynağı araştırılmış ve bunun arkasında Erzurum'a gelip burada ikamet etmekte bulunan Askod ve Moz isiminde iki İngiliz gazetecinin bulunduğu açığa çıkarılmıştır. Söz konusu iki muhabirin Muş'ta gece gündüz konsoloslarla ve bazı Ermenilerle görüşmeler gerçekleştirerek muhabirlik faaliyetlerinde bulunduğu bilgisi elde edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM: 716/1).

Sadrızam Sait Paşa'ya 10 Aralık 1894 tarihinde iletilen telgrafta Morning Post gazetesi haricinde neredeyse tüm İngiliz gazetelerinin Sason Ermeni olayları hususunda Osmanlı Hükümeti'ni suçlayıcı nitelikte yayınlar yaptıkları yazılmıştır (BOA, HR.SFR.3: 424/36). Sait Paşa'ya Sason vukuatlarına ilişkin haberleri manşetlerine taşıyan İngiliz gazetelerinin kopyeleri gönderilerek bu gazetelerin aşırı aleyhte yayınlar yaptıkları bilgisi verilmiştir (BOA, HR.SFR.3: 424/37). İngiltere merkezli gazetelerin yanı sıra diğer Avrupa devletlerinde yayın yapan çoğu gazeteler de Osmanlı'yı suçlayıcı yayınlar yapmakta geri durmamışlardır.

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi Osmanlı'nın Viyana ve Bükreş sefaretleri tarafından bildirildiğine göre Avusturya, Almanya, Romanya ve Yunanistan'da faaliyet gösteren Korrespondans, Nouvelle Presse, Devîç ve Beşterlevid gibi bazı gazeteler Sason olayları hakkında taraflı ve Osmanlı Hükümeti aleyhinde yayınlar yapmışlardır (BOA, Y.A.HUS: 315/20). Bununla birlikte Fransa, İtalya ve Belçika devletlerinin başkentlerinde aktif bir kısım gazetelerin de benzer yayın politikasına tevessül etmiş oldukları görülmektedir. Bu aşırı aleyhte yayın yapan gazeteler tespit edilerek bu gazetelerin Osmanlı memleketine girişleri yasaklanmıştır (BOA, Y.A.HUS: 315/18). Yunanistan Hükümeti, Ermeni komitelerinin Atina'da serbestçe faaliyetlerde bulunmalarına izin vermekle birlikte açıktan açığa cinayet işleyen komite mensuplarını himaye etmiştir. Dolayısıyla Yunan basınının yoğun bir şekilde Ermeni propagandası icra etmesine uygun zemin temin oluşturulmuştur (BOA, Y.PRK.ZB: 11/16). Sason olayları hakkında Telegraphe ile Reuter şirketi tarafından Avrupa gazetelerinde asılsız haberler yayınlattırılmış ve bu sebeple Reuter şirketinin İstanbul sorumlusu sorgulanmıştır (BOA, A.MKT.MHM: 752/48).

Sason hadiseleri hususunda Amerika basınında Avrupa basını kadar yanlış haber ve provokasyon amaçlı yayınlar yapılmıyor olsa da Ermenilerin Hıristiyan olmaları dolayısıyla yaşananlar Amerika Hükümeti'nin ilgi ve alakasına mazhar olmuştur. Kamuoyunu Osmanlı Hükümeti lehine çevirmek amacıyla Ermenilerin işledikleri cinayet ve şiddet eylemlerinin Avrupa ve Amerika gazetelerine bir telgraf şirketi aracılığıyla bildirilmesi görüşü dahi öne sürülmüştür. Bu konuda Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Washington sefiri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM: 746/23). Sason hadisesi hususunda İngiliz konsolosları ile muhabirleri tarafından Londra merkezli gazetelere gönderilen ifadeler buradaki Ermeni komite mensuplarınca New York merkezli gazetelere aktarılmaktaydı. Böylece Amerika basınının olayları çarpıtan İngiliz basını ile aynı çizgide yayın yapması sağlanmış olunuyordu (BOA, A.MKT.MHM: 751/6). Amerika'nın bazı bölgelerinde Amerika halkının Ermenilere meyledilmesini sağlamak amacıyla bir kısım yerel gazeteler tarafından bazı mitingler tertip edilmiştir. Times gazetesinin, Sason olayları ile ilgili olarak tertiplenen bu mitingleri manşetlerine taşıyarak Ermeni olaylarını çarpıtma gayreti içerisinde olduğu bilgisi Osmanlı Hükümet yetkililerine ulaştırılmıştır. Bu gelişmeler karşısında yetkililer, Times gazetesi ile diğer bazı gazetelerin Osmanlı topraklarına girmesinin engellenmesinin tek başına yeterli olmayacağını düşünmekle birlikte devlet adına açık bir şekilde bu yayınların tekzip ettirilmesi gerektiği kararını almışlardır (BOA, YEE: 160/24).

Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı eyaletlerde kurulan Ermeni kiliseleri, Osmanlı karşıtı yapılanmaların temel merkezleri hâline gelmiştir. Bu kiliseler, Ermenilerin kimliklerini korumaları ve topluluk bilincini sürdürmeleri açısından büyük önem taşımıştır. 1894 Sason İsyanı ise ABD'de Ermeni davasını meşrulaştırmak için güçlü bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Anadolu'da görev yapan ve sonrasında ABD'ye dönen misyonerler, Amerika'ya göç eden Ermenilerin örgütlenmeleri, iş bulmaları ve sosyal yaşama uyum sağlamalarında aktif rol oynamışlardır. Sason olaylarının ABD kamuoyundaki yansıması,

özellikle bu isyana dinî bir anlam yüklemek isteyen misyonerlerin söylemleriyle şekillenmiştir. “Hristiyanların yok edilmesi” ve “özellikle Protestanların Müslümanlar tarafından katledildiği” yönündeki iddialar, New York ve Boston gibi şehirlerde düzenlenen mitinglerde dile getirilmiş; kadın ve çocukların hedef alındığı öne sürülerek Hristiyan dünyasının dikkatini bu isyana çekmek amaçlanmıştır. Bu mitinglerin arkasındaki güç, Amerikalı misyonerler olmuştur. Onlar hem Hristiyan kamuoyundan bağış toplamış hem de ABD’deki Ermeni cemaatinin kontrolünü ellerinde tutmayı başarmışlardır (Öney 2012: 147).

Sason Ermeni olayları hususunda Batı kamuoyunda Ermeniler lehine algı oluşturma çabalarının bir parçası olarak misyonerlerin faaliyetlerinden bahsetmek gerekmektedir. Nitekim Anadolu’da faaliyet gösteren misyonerler, yalnızca dinî hizmetlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa kamuoyuna bilgi aktaran birer haber kaynağı, adeta muhabir işlevi üstlenmişlerdir. Çalışmalarını yoğunlukla Ermeni nüfus üzerinde yürütmeleri ve bu gruba yönelik bilinçli bir tercihte bulunmaları nedeniyle, gönderdikleri rapor ve haberlerde çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı sorunlara yer verilmiştir. Bu durum, Batı kamuoyunda, Osmanlı topraklarında sadece Ermenilerin mağdur olduğu ve sürekli baskı altında yaşadığı yönünde tek taraflı bir algının oluşmasına neden olmuştur. Nitekim konsolosların devletler arası diplomatik şikâyet mekanizmasını kullanmalarına benzer biçimde, misyonerler de kamuoyu üzerinden uluslararası baskı yaratmayı amaçlayarak adeta sivil konsolosluk görevi üstlenmişlerdir (Gürün 2012: 69).

Amerikalı misyonerlerin Ermeni örgütlerle birlikte hareket ettiği hususu bazı İngiliz gazetelerinde yer almıştır. Nitekim England & The Union gazetesinin 2 Mart 1895 tarihli sayısında Ermeni Provokatörleri başlığı altında şu sözler sarf edilmiştir:

“Ermeni Devrimci Komitesi’nin eylemlerinin, tüm saygın Ermeniler tarafından büyük ölçüde korkuyla karşılandığı ve hoş karşılanmadığı iyi bilinmektedir. Bu skandal niteliğindeki terör uygulaması, yalnızca Müslümanlara karşı cesaret edebildikleri yerlerde değil, aynı zamanda kendi yurttaşları üzerinde de kullanılmaktadır. Bu Ermeni Devrimciler, kendilerine maddi katkıda bulunmayı ya da kışkırtmalarına yardım etmeyi reddedecek kadar bağımsız olan her hemşehrilerini ölümle tehdit etmektedir. Son zamanlarda bu bölgelerde, devrimci Ermeniler tarafından barışçıl Ermenilere yönelik çeşitli soygun ve hatta cinayet vakaları meydana gelmiştir. Bu vicdansız devrimcilerin iğrenç yöntemlerinin Ermenilerin yoğun yaşadıkları bölgelerde bulunan Amerikalı misyonerler tarafından iyi bilinmektedir.” (England & The Union, 2 March 1895).

İngiliz-Ermeni Cemiyeti’nin İngiliz basınındaki haberlerin içeriğine doğrudan ya da dolaylı müdahalelerde bulunduğu söz etmek mümkündür. Ermeniler lehine propaganda amaçlı basın faaliyetlerinde bulunan cemiyetin kamuoyunda ses getirecek diğer bazı etkinlikleri gerçekleştirdiği de anlaşılmaktadır. Nitekim İngiliz-Ermeni Cemiyeti’nin teşvik etmesiyle Londra’da büyük bir miting tertip edilmiştir. Bu mitinge İngiliz parlamentosundan

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi bazı siyasiler de iştirak etmiştir. Mitingin düzenlenmesinde birinci derecede etkisi bulunan Ermeni komitesinden kişiler tarafından Sason'da Ermenilere katliam yapıldığı yönünde söylemlerde bulunulmuştur. Parlamento azasından Galoston adında İngiliz siyasetçi de Ermeni cemiyetine bir mektup göndererek İngiltere Hükümeti'nin Ermeni işine müdahale edebileceğini beyan etmiştir (BOA, HR.SYS: 2888/1).

Dönemin İngiliz gazeteleri incelendiğinde Sason'da yaşananlar ve özellikle de olayların bastırılmasında etkin rol alan Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa ile ilgili olarak çok sayıda haber yapıldığı görülmektedir. Sıklıkla haber yapan gazetelerden biri de Daily Chronicle gazetesi idi. Söz konusu gazetenin 19 Aralık 1895 tarihli sayısında Sason olayları ile ilgili olarak gerçeği yansıtmayan ve çoğunlukla yalanlardan ibaret söylentiler haber yapılmıştır. Gazetede yazılanlar İngiltere'de görev yapmakta olan Osmanlı bürokratlarının dikkatini çekmiş ve bu haberler İstanbul'a bildirilmiştir (BOA, HR.SFR. 3: 439/39). Gazetede yazılanların bir kısmı Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa'nın idaresi ve olaylar esnasında icra ettiği faaliyetler ile ilgili iddialardan oluşmuştur. Gazetede söz edilen iddiaların kendisine ulaşması üzerine Tahsin Paşa tarafından 28 Ocak 1895 tarihinde tekzip ve gerçeklerin kendi penceresinden bilinmesini sağlamak amacıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda özetle şu ifadeler yer verilmiştir:

“Daily Chronicle gazetesi, Sason bölgesinde vuku bulan olaylara ilişkin gerçeklerle bağdaşmayan ve sadece muhabirlerin ve Ermeni fesatçıların aktardıkları ile yetinilerek oluşturulan haberler yayınlamıştır. Osmanlı Ermenileri her yerde olduğu gibi Bitlis vilayetinde de Müslümanlar ile birlikte adalet ve eşitlik kaideleri esas alınarak yönetilmiştir. Ancak Batı gazeteleri bu hakikati görmezden gelmektedir. Daily Chronicle gazetesi, okuyucularına duyurduğu haberlerinde Bitlis vilayetinin bazı bölgelerinde Ermeni halktan bazıları ve papazların boğazları kesilerek katledildiğinden, Müslümanların ve askerlerin bu bölgelerde Ermeni kızları kaçırdıklarından, Ermeni erkeklerin ayaklarının ezdirilmesi suretiyle öldürüldüğünden bahsetmiştir. Nitekim ismi verilen bazı köylerde papazların katledildiğinden söz edilmesi üzerine mutasarrıf tarafından icra edilen araştırmalarda bahsi edilen papazların hayatta olduğu ve gazetede ismi geçen bazı köylerin ise gerçekte hiç olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gazetede ifade edilen iddiaların hiçbiri doğru değildir. Aksine Talori, Güllü Güzan ve Şinik köylerinde Ermeniler tarafından Müslümanlara işkenceler yapılmış, katliamlar gerçekleştirilmiş ve Kürtlerin evlerine baskınlar düzenlenmiştir. Kürtler her zaman bölgedeki Ermenilere merhamet göstermiş ve hakkaniyet çerçevesinde komşuluk ilişkilerini sürdürmüştür.” (BOA, HR.SFR. 3: 439/39).

İngiltere'de yayınlanan The Times gazetesinin Sason Ermeni olaylarını sıklıkla sayfalarına taşıdığı görülmektedir. Gazetede daha çok Ermenilere katliam yapıyor tarzında haberler ve makaleler yer almıştır. Söz konusu gazetenin editörleri, kendilerine ulaşan bilgilerin çeşitli kanallardan ve çok zor şartlarda elde edildiğini belirtmekle birlikte Osmanlı

kaynaklarından alınan bilgilerin güvenilirliğinin çoğu kişi tarafından şüphe ile karşılandığını ifade etmiştir. Gazetede, Sason Ermeni olaylarına ilişkin kamuoyunun büyük devletlerden beklentisinin ne olduğu üzerinde de durulmuştur. The Times gazetesinin 07 Aralık 1894 tarihli sayısında Francis Seymour Stevenson isimdeki gazeteci kamuoyunun beklentilerini kaleme almıştır. Stevenson kaleme aldığı yazısında özetle şunları yazmıştır:

“Sason katliamları ve beraberindeki mezalimlere ilişkin ifşaların doğal ve kaçınılmaz sonucu kamuoyunda duygu ve öfke patlamasının yaşanmasıdır. Kamuoyunda biriken bu enerjinin doğru yönde yönlendirilmemesinden korkulmalıdır. Halkın öfkesi bir günah keçisi talep etme eğilimindedir ki talep etmekte de haklıdır. Bu öfke, günah keçisi ilan edildiği taktirde bir şekilde yatıştır. Mevcut durumda Zeki Paşa ve Sason katliamlarından doğrudan ya da dolaylı sorumlu olan kişilerin işledikleri suçla orantılı olarak cezalandırılmalarını talep etmek yeterli olmayacaktır. Verilecek ceza her ne olursa olsun Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki genel durumlarında herhangi bir değişikliğe yol açmayacaktır. Ermenilerin 16 yıldır antlaşma hakları hiçe sayılmakla birlikte bu millet can sıkıcı bir baskı sistemine maruz bırakılmıştır ve bunların en sonucusu da Sason katliamlarıdır ki bu hiçbir şekilde son olmayacak. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin hükümlerinin geçerliliğini yitirmesine izin verildi. Osmanlı Hükümeti tarafından Doğu bölgelerinde öngörülen reformları gerçekleştirmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. İmzacı Güçler, şimdiye kadar üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirmediler. İngiltere'nin Ermeniler konusunda özel bir sorumluluğu var. Bu nedenle İngiltere, Sason ve diğer yerlerdeki son olayların nedenleri hakkında bir rapor hazırlamakla kalmayıp aynı zamanda bölgenin gelecekteki yönetimine etki edecek uluslararası bir komisyonun derhal oluşturulması, Büyük Güçler tarafından onaylanan valilerin Babiali tarafından atanması, karma jandarma teşkilatının kurulması, Ermenilere bazı hususlarda görev almalarında imtiyazlar verilmesi, hangi mezhepten olursa olsun can ve mal güvenliği için acilen ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması konusunda gerekli girişimleri başlatmalıdır.” (The Times 07 December 1894).

Ermenilerin büyük bir kısmı, sahip oldukları nüfus miktarı ve güç dengesi itibariyle müstakil bir devlet teşkil etmeye muktedir olamayacaklarını, ancak büyük güçlerin desteği ile bunun mümkün olabileceğini hesaplamışlardır. Dolayısıyla büyük güçler de Osmanlı'nın zayıflığından istifade ederek Ermenileri isyan etmeye ve taşkınlıklar çıkarmaya teşvik etmiştir (BOA, Y.PRK.AZN: 6/79). İngiltere Hükümeti'nin, İngiliz menfaatlerini tehlikede gördüğü taktirde siyasi ve askeri gücünün caydırıcılığını kullanmakla birlikte hedefindeki devletin içişlerine müdahale etmek amacıyla o devlette ıslahat ve reform yapılması için baskı uygulamayı adet edindiği bilinmektedir (Şahin 2012: 139-140). Bazı Osmanlı idarecilerine göre Ermeni meselesine dair İngilizler her ne kadar gürültü çıkarmakta ise de bu iş için Osmanlı ile savaşacak durumda değillerdi. Bu kişilere göre ayrıca İngiltere Hükümeti, Fransa ve Rusya hükümetleri ile bir dereceye kadar fikir birliğine sahip olmuş olsa da Ermeni işlerine ilişkin

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi teklifleri nasihatten ibaret kalıp Berlin Antlaşması'na imza atan diğer devletler ayrı kaldıkça daha ileriye gitmeye cesaret edemezlerdi. Nitekim bu devletlerin her üçü ve özellikle de Rusya, Japonya ve Çin işleriyle oldukça meşguldü (BOA, Y.PRK.ASK: 103/108).

Avrupa kamuoyunda genel itibariyle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ittifak kurup Ermeni meselesi ile ciddi derecede ilgilenmesi beklentisinin hasıl olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1897 yılının Mayıs ayında bir kısım İngiliz ve Yunan gazetelerinde yayınlanan bazı haberlerde Ermeni meselesi için İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri arasında bir ittifak kurulduğu ve bu ittifakın esası Lord Salisbury ile Fransa'nın Londra sefiri Baron Korsil arasında vuku bulan uzun bir mülakat esnasında kararlaştırılmış olduğu belirtilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bunun gerçek olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim Rusya'nın benimsemiş olduğu doğu politikası ve çıkarları İngiltere siyasetine bütünüyle muhalif olması dolayısıyla bu iki devletin birleşmesi mümkün görünmemekteydi. Ermeni meselesinde birinci derecede taraf konumunda bulunan Rusya İngiltere ile ittifak kurmadıkça Rusya'ya yakın duran Fransa'nın da İngiltere ile birleşmesi beklenmiyordu (BOA, Y.PRK.AZJ: 34/20).

Dönemin İngiliz gazetelerinden bir olan Morning Advertiser gazetesinde yer alan 14 Mart 1895 tarihli bir yazı, İngiliz basınının Sason Ermeni olayları hususundaki yaklaşımını en iyi şekilde özetlemiştir. Gazetede yazılanlar özetle şu görüşleri ihtiva etmektedir:

“İngiliz basınında çıkan haber ve makalelerde Osmanlı Devleti'ne yönelik dile getirilen ağır ithamlar ve temelsiz suçlamalar, hiçbir medeni hukuk sisteminde geçerli bir delil olarak kabul edilemez. Söz konusu yayınların editörleri, somut kanıtlara dayanmaksızın İngiliz kamuoyunu Osmanlı yönetimine karşı kışkırtma çabasına girmiştir. Bu süreçte özellikle Sason hadisesi etrafında oluşan kamuoyu hassasiyeti istismar edilerek Osmanlı Hükümeti'ne karşı sürdürülen eleştiri ve saldırılar artarak devam etmiştir. Osmanlı karşıtı tutumuyla bilinen bazı gazeteler, olayların boyutunu abartmış ve özellikle Müslümanların sözde fanatik eğilimlerini öne çıkararak kamuoyunu yönlendirmeye çalışmıştır. Bu yayınlar, olayları nesnel bir şekilde aktarmaktan uzak, siyasi amaçlı propagandaya dayalı bir yaklaşım sergilemiştir.” (Morning Advertiser 14 March 1895).

İngiliz basınının Ermeni olayları hususunda Osmanlı Devleti aleyhine sürdürmüş olduğu yayın politikası Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları olduğu kadar diğer dünya Müslümanlarını da derinden etkilemiş ve üzmüştür. Öyle ki Hindistan Hükümeti, İngiliz basınının tek taraflı tutumunun Hindistan Müslümanlarını rencide ettiğinden bahsederek 1895 yılının Nisan ayında İngiltere Hükümeti'ne uyarılarda dahi bulunmuştur (BOA, Y.A.HUS: 326/19).

Sason Ermeni olayları süresince ve sonrasında Osmanlı Hükümeti aleyhinde sıklıkla yayın yapan İngiliz gazetelerinden biri de Pall Mall gazetesi idi. Gazetesinin editörü aynı zamanda Avam Kamarası'nın da bir mensubu olarak görev yapmaktaydı (BOA, HR.SFR.3:

439/53). Pall Mall gazetesi, sıklıkla Osmanlı karşıtı yayınlar yapmaktaydı ve bu sebeple Osmanlı Hükümeti tarafından zararlı yayınlar yapan gazeteler sınıfına dahil edilmiştir. Zararlı yayınlar yapması dolayısıyla gazete nüshalarının Osmanlı sınırlarına girişi dahi 1894 yılının bazı dönemlerinde yasaklanmıştır ve gazete yöneticilerinin bu yayınlardan vazgeçmesi durumunda yasağın kaldırılacağı bildirilmiştir. Nitekim Osmanlı Hükümeti'nin beklediği söz alınınca yasak kaldırılmıştır (BOA, DH.MKT: 251/18).

Çalışmanın bu kısmında Pall Mal gazetesinde 1894 Sason Ermeni olayları hususunda yayınlanmış bir yazıya değinmek ve bu yazı özelinde İngiliz basınının olayı okuyucularına aktarma ile ilgili tutum ve üslubunun değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Çalışmanın "Ekler" kısmında orijinal sayfa görüntüsünden de görüleceği üzere Pall Mall gazetesinde 23 Mayıs 1895 tarihinde yayımlanan Hasan Tahsin Paşa'ya ilişkin bu yazı, 1894 Sason olayları bağlamında Batı kamuoyunda Osmanlı taşra yönetimine dair oluşan algının tipik bir yansımasıdır. Metin, olayların ayrıntılı bir kronolojisini sunma iddiası taşımakla birlikte, esasen gazetecilik pratiği ile ahlaki-politik söylemin iç içe geçtiği bir anlatı niteliğindedir. Yazar, olaylara doğrudan tanıklık etmediğini açıkça kabul etmesine rağmen aktardığı bilgileri yüksek bir kesinlik ve ahlaki yargı diliyle sunmaktadır. Bu durum, metnin analitik güvenilirliğinden ziyade ikna edici ve yönlendirici bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Yazıda Hasan Tahsin Paşa, sistematik biçimde kişiselleştirilmiş bir kötülüğün odağı hâline getirilmiş; "alçak", "rezil", "insan kıyıcısı" gibi sıfatlarla tasvir edilmiştir. Bu tür nitelermeler, dönemin İngiliz basın geleneğinde sıkça rastlanan bir yaklaşımı yansıtsa da analitik açıklamadan ziyade ahlaki mahkûmiyet üretmektedir. Dolayısıyla metin, Osmanlı idari yapısının kurumsal işleyişini veya merkez-taşra ilişkilerinin yapısal sorunlarını tartışmak yerine, karmaşık bir tarihsel süreci tek bir şahsın niyet ve karakterine indirgemektedir. Yazının merkezine Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa'nın şahsının yerleştirilmesi, Sason olaylarının çok aktörlü ve yapısal niteliğini arka plana itmektedir. Osmanlı taşra idaresinin genel işleyişi, merkez-taşra ilişkileri, bölgedeki sosyo-ekonomik koşullar ve Ermeni-Kürt ilişkilerinin tarihsel karmaşıklığı büyük ölçüde ihmal edilmekte; olaylar, kişiselleştirilmiş bir kötülük anlatısı etrafında açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, dönemin İngiliz basınında sıkça görülen ve Osmanlı yönetimini ahlaki bir sorun alanı olarak çerçeveleyen söylemle uyumludur. Metinde kullanılan dil ve betimlemeler, özellikle şiddet sahnelerinin aktarımında belirgin bir dramatik yoğunluk taşımaktadır. Tecavüz, katliam ve zorla din değiştirme gibi unsurlar, okuyucunun duygusal tepkisini harekete geçirecek biçimde sunulmakta, ancak bu iddialar çoğu zaman somut belgelerle veya karşılaştırmalı tanıklıklarla desteklenmemektedir. Yazarın ölü sayıları ve mülteci rakamları konusundaki belirsizliği kabul etmesine rağmen, anlatının genel kurgusu kesin bir suçlama çerçevesi oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Pall Mall gazetesinde yayımlanan bu yazı, Sason olaylarına dair güvenilir ve tarafsız bir tarihsel anlatıdan ziyade, dönemin İngiliz liberal basınının ahlaki, politik ve ideolojik önceliklerini yansıtan bir gazetecilik metni olarak değerlendirilmelidir. Yazı, 1890'ların ortasında İngiltere'de Osmanlı yönetimine yönelik algının hangi kavramsal ve duygusal çerçeveler içinde şekillendiğini açıkça göstermektedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminin Batı basınında sıklıkla

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi "despotizm", "keyfilik" ve "şiddet" kavramlarıyla özdeşleştirilmesi, bu metinde de belirgin biçimde mevcuttur. Bu yönüyle yazı, olayların "ne olduğu"ndan ziyade, olayların Batı kamuoyuna nasıl anlatıldığı ve anlamlandırıldığı konusunda son derece kıymetlidir.

İngiliz kamuoyunun çerçevesini oluşturan temel yapılardan biri de Avam Kamarası ve burada vuku bulan tartışmalardır. Avam Kamarası'nda ele alınan konu ile ilgili tartışmalar uluslararası kamuoyunu oluşturmada önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim Sason'da yaşanan 1894 Ermeni olayları Avam Kamarası tartışmalarında geniş yer bulmuştur. Olaylar esnasında meydana gelen ölüm sayısı, tartışmaların en çarpıcı noktalarından biri olmuştur. Burada resmi veya gayri resmi çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin yoğun olarak tartışıldığı anlaşılmaktadır (Hansard, 3 March 1896, "Armenian Christians"). Avam Kamarası'ndaki tartışmalarda telaffuz edilen farklı rakamlar, parlamenterler arasında resmî verilerin muhtemelen düşük olduğu yönünde bir kanaat oluşmasına neden olmakla birlikte olayın yalnızca yerel değil, daha geniş bir ölçekte dramatik etkiler yarattığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Mavi Kitap raporları da tartışmaların merkezine yerleşmiş, parlamenterler bu belgelerdeki bilgileri referans alarak, küçük bir provokasyonun bile Ermeni nüfusuna karşı sistematik bir yok etme kampanyasına dönüşmüş olduğunu belirtmişlerdir (Hansard, 3 March 1896, "Armenian Christians"). Sason'un coğrafi koşulları da ölü sayılarının yorumlanmasında önemli bir faktör olarak tartışılmıştır. Dağlık arazinin genişliği, öldürme eylemlerinin yaygınlığını sınırlayan bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Hansard, 11 February 1896, Commons Chamber). Parlamentoda yalnızca rakamsal verilerin tartışılmasıyla yetinilmeyip olayların topografik ve sosyo-politik bağlamının da analiz edildiği sonucu karşımıza çıkmaktadır.

İngiltere Parlamentosu ve Dışişleri Bakanlığı tarafından parlamento üyelerini bilgilendirmek, kamuoyuna hükümet politikalarını gerekçelendirmek ve dış politika kararlarına meşruiyet sağlamak amacıyla diplomatik yazışmalar, konsolos raporları tanıklıklar ve istihbarat notları gibi belgelerin derlendiği "Mavi Kitap" yayınlanırdı. Dolayısıyla Mavi Kitap'ın da İngiliz kamuoyunun önemli bir parçasını teşkil ettiği söylenebilir. Pall Mall gazetesinin 29 Ocak 1896 sayısında yayımlanan bir yazı, Mavi Kitapların 1894 Sason Ermeni olaylarını İngiliz kamuoyuna sunarken izlediği stratejiye değinmiştir. Yazıda, Mavi Kitapların, kamuoyunu kışkırtan bir propaganda aracı olmaktan ziyade, yönlendirilmiş bir ahlaki bilinç üretme işlevi gördüğünden bahsetmiştir. Gazete yazısında Mavi Kitapların, İngiliz kamuoyunu doğrudan eyleme çağırmaktan çok, onu belirli bir ahlaki ve siyasi konuma yerleştirmiş olduğuna vurgu yapmakta ve İngiliz kamuoyunun Sason olaylarına bakışı, bu kontrollü vicdan inşası sayesinde şekillenmiş olduğuna işaret edilmiştir (Pall Mall 29 January 1896). Bu söylemler, aslında İngiltere kamuoyunun ne derece kışkırtıcı propaganda aracı tarafından yönlendirildiğini ve yalan-yanlış bilgilerin etrafa saçıldığını göstermektedir.

3. Goltz ve Woods Paşalara Göre Sason Ermeni Olayları ve Woods Paşa'nın İngiliz Kamuoyu Nezdindeki Girişimleri

Sason Ermeni olaylarının yaşandığı dönemde Osmanlı'da ordu ve diğer bazı devlet kurumlarının hizmetinde bulunan yabancı devlet adamlarının o dönem ile ilgili görüşlerine başvurmak önemlidir. Nitekim bu kişiler olaylara bizzat tanıklık etmişlerdir ve dönemin Osmanlı diplomasi işleyişinin içinde yer almışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın Avrupalı devlet adamları hem Avrupa ülkelerinin dış politikalarına ve hem de bu dış politikalar çerçevesinde kamuoyunun nasıl yönlendirildiğine aşina oldukları bilinmektedir. Bu sebeplerle Ermeni olaylarının daha tarafsız ve objektif değerlendirilmesi açısından yabancı devlet adamlarının yazılarını değerlendirmek gereklidir. Von Der Goltz Paşa,³ bu kişilerden biri olarak zikredilebilir. Daily Telegraph gibi İngiliz basınının önde gelen gazetelerinde Osmanlı ordusunun Sason Ermeni olayları sürecinde Ermenilere oldukça sert davrandığı ileri sürülerek ordu mensupları barbarlık ve acımasızlıkla itham edilmekteydi (BOA, HR.SFR.3: 431/40, 431/22). Bu tarz yazılar İngiliz gazetelerinin manşetlerinde sıkça yer almaktaydı. Goltz Paşa'nın İngiliz basınının bu tür yayın politikasına tepkisiz kalmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Goltz Paşa'nın, Cologna gazetesinin 1895 yılının Mayıs ayına ayıt bir sayısında "Sason ve Talori Vukuatı" isimli bir makalesi yayınlanmıştır. Goltz Paşa, makalesinde dikkat çekici açıklamalarda bulunmuş ve şu gerçekler üzerinde durmuştur:

"Büyük güçler tarafından hazırlanan Talori olayları ile ilgili raporlar Osmanlı Hükümeti, askerleri ve memurlarını itham etmekte olduğu açıkça görülmektedir. Avrupa basını Sason olaylarını hararetle gündemde tutmaya çabalamaktadır. Halbuki Osmanlı Hükümeti ise tüm bu itham ve yaşananlar karşısında gürültü çıkarmadan ihtiyatlı hareket etmektedir. Sayısı binlerle ifade edilen Ermeni'nin olaylar esnasında katledilmiş olduğu şeklindeki söylemler, Osmanlı sosyolojik yapısına ve medeniyetine aşina olan kişiler tarafından hiçbir surette gerçekçi görülmez. Osmanlı askerinin görmüş olduğu terbiye ve almış olduğu talim iddia edildiği gibi vahşi bir şekilde hareket etmesine imkân bırakmaz. Bu sebeple Sason Ermeni olayları ile ilgili dilendirilen rivayetler abartı ve yalandan başka bir şey değildir. Sorun Osmanlı idaresinde değil, her yerde azınlık durumunda bulunmalarına rağmen asayiş ve huzuru bozucu nitelikte hareket eden Ermenilerdedir. Ermeniler Osmanlı Hükümeti, askerleri ve yerel idarecileri aleyhine olan her türlü yalan ve tahriklerinden vazgeçmelidirler." (BOA, Y.A.HUS: 321/134).

3 Goltz Paşa, Sultan 2. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi çabaları sonucu ortaya çıkan önemli aktörlerden biri olmuştur. Osmanlı askeri eğitim kurumlarının iyileştirilmesi çerçevesinde Osmanlı subaylarının yetiştirilmesi amacıyla kendisinin tavsiye edilmesi üzerine Paşa, 1883'te Alman Askeri Heyeti bünyesinde 1883'te İstanbul'a gelmiştir. Mekâtib-i Askeriye Müfettişi rütbesiyle Osmanlı ordusundaki vazifesine başladığında yarbay Alman rütbesine sahip olmasına rağmen mirliva rütbesine getirilmiştir. Üstlendiği görev dolayısıyla Sultan 2. Abdülhamid döneminde modern kabiliyetlere sahip çok sayıda subayın yetişmesine katkı sağlamıştır (Mete 2022: 283).

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Times gazetesinde Ermeni ve Yunan komitelerinin Londra'da toplantı yaptıklarına dair haberler yayınlanmıştı. Bunun üzerine Sir Henry Felix Woods⁴ diğer bir ismiyle Woods Paşa, 1890 yılının ilk aylarında Times gazetesine bir mektup yazarak komitelerin İngiltere başkentinde bir araya gelmelerindeki amacın ne olduğu hususunda görüşlerini bildirmişti. Woods Paşa'ya göre komiteler, Avam Kamarası içinde toplanmışlardır. Bunların amacı, İngiltere meclisinde bulunan mebusların desteğini alarak Osmanlı'nın iç işlerine müdahale çerçevesinde Makedonya, Girit ve Anadolu'da yaşayan Ermeni ve Rumları güya idareden hoşnut olmadıkları bahanesiyle ayaklandırmaya teşvik etme planları yapmaktır. Paşa, İngiltere Hükümeti'ne mensup siyasetçiler tarafından komitelere destek verilmesini eleştirmiştir. Nitekim, İngiltere içerisinde o kadar mühim meseleler bulunduğu halde İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı içişleri ile uğraşılmasına müsaade etmesi İngiltere'nin Osmanlı dostluğu vesilesiyle elde ettiği siyasi ve ekonomik menfaatlerine zarar vereceği gibi Rusya emellerine de hizmet edecekti. Woods Paşa'nın yazısında komitelere de bir nasihatte bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Paşa, entrikacıların ümitlerine hiçbir zaman muvaffak olamayacaklarını, Anadolu'da vatan işlerine hizmet etmeyi arzu ediyorlarsa böyle fesat ve entrikalardan vazgeçerek Osmanlı idaresinin meşru gördüğü yollarda faaliyetlerde bulunmaları gerektiğini ve aksi hareket edecek olurlarsa her şeyin kendileri için çok daha kötü olacağını ifade etmiştir (BOA, Y.PRK.TKM: 17/16).

İngiliz gazetecilerinin Ermeni olayları dolayısıyla Osmanlı'ya karşı menfi yazılarına engel olmak amacıyla Woods Paşa'nın bizzat İngiltere'ye gidip bazı faaliyetlerde bulunmuş olduğunu yine kendisi tarafından hükümete sunulmak üzere kaleme alınmış raporu vasıtasıyla anlayabilmekteyiz. Woods Paşa, 22 Ağustos 1894 tarihli raporunda Osmanlı Devleti lehine olan girişimlerinden şöyle söz etmiştir:

“İngiltere'ye gittiğimden beri basın topluluğunun ileri gelenleri ile bir araya gelerek onların Osmanlı Hükümeti hakkında daha doğru hareket etmelerini sağlamak amacıyla dostane ilişkiler içerisinde bulunmaya gayret gösterdim. Osmanlı'da meydana gelen gelişmeleri ispat etmek için hiçbir fırsatı kaçırmadım. Avrupa devletlerine ulaştırılan havadislerin yayınlanmasında kötü niyetli davranıldığını ve olayların bilinçli bir şekilde çarpıtılarak aktarıldığını ifade ederek Osmanlı Hükümeti'ne karşı olanların niyetlerinin ne olduğunu ortaya çıkarmak için mesai harcadım. Bazı açıklamalarımın sonra gazetecilerden birinin Ermeniler tarafından gönderilmiş olan entrikalı bir mektubu bana göstererek benim yanımda yırttığını ve bundan böyle

⁴ İngiltere'nin Gorey şehrinde doğan Sir Henry Felix Woods, daha küçük yaşlarda denizciliğe merak salmış ve farklı coğrafyalarda İngiltere donanmasında görevler üstlenmiştir. Sultan Abdülaziz, 1867 yılında Avrupa seyahatinde bulunduğu sırada İngiltere Kraliçesinden Osmanlı donanmasına hizmet etmesi için İngiliz bir amiral ile onun nezaretinde bir bahriye misyonu talep etmiştir. Bu talep Girit isyanından sonra ancak kabul görmüştür. Osmanlı Hükümeti'nin başarılarıyla nam salmış Woods Paşa'nın bu heyette yer almasını ısrarla istemesi üzerine İngiltere Hükümeti tarafından Yüzbaşı Woods görevlendirilmiştir. Paşa, Padişah fermanı ile 21 Ocak 1870 tarihinde yarbay rütbesiyle Osmanlı donanmasında görevine başlamıştır (Akar 2022: 59-60).

alacağı bütün mektuplara aynı muamelede bulunacağını söylemiş olduğunu arz etmekte onur duyuyorum. Parlamento azalarından birçoğu ile görüşüm ve bunların önemli bir kısmı aslında Osmanlı Hükümeti'ni zor duruma sokacak yayınları görmek istemediklerini beyan ettiler. Azalar, mecliste Anadolu işleri ile ilgili müzakerelerde Osmanlı lehine tavır alacaklarının teminatını bana verdiler." (BOA, Y.PRK.MYD: 15/28).

Woods Paşa'nın Ermeni olaylarıyla ilgili görüşleri The Daily Telegraph gazetesinin 28 Kasım 1894 tarihli sayısında yayınlanmıştı. Woods Paşa'nın İngiliz gazetesine verdiği demeç Ermeni olaylarının İngiliz-Ermeni Derneği tarafından İngiliz kamuoyunda nasıl manipüle edildiğinin anlaşılmasını sağlaması dolayısıyla önem arz etmektedir. Woods Paşa verdiği demeçte özetle şu açıklamalarda bulunmuştur:

"İngiliz Ermeni Derneği başkanının Osmanlı'nın doğu bölgesindeki son olaylar ile ilgili açıklamalarını sorgulamaktan memnuniyet duymaktadır. Dernek ileri gelenleri, Lord Kimberly'ye gönderdikleri mektuplarda Türk yetkililere karşı toplu katliam ve işkence şeklindeki iğrenç suçlamalarda bulunmaktadırlar. Bunlar kendi söylediklerinin doğruluğunu ispatlamak amacıyla Türk raporlarının bile 2.000 Ermeni'nin katledildiğini kabul ettiğini ifade etmişlerdir. Bu talihsiz açıklamaları kesinlikle reddediyorum. Türk resmi açıklamalarında bu ve buna benzer ifadeler yer almamakla birlikte bu sansasyonel açıklamaların tersi hikayelere vurgu yapılmaktadır. Konsolosluk raporları Ermeni olaylarını çarpıtıyor ve elçiler zaman zaman Kürtlerin yaşadığı doğu bölgelerinde dolaşp fitne tohumları ekmektedirler. Ermeni kadınlarına İslam'ı benimseyerek hayatlarını kurtarma şansının sunulduğu iddialarına gelince, bunu "bir fikrin iç bilinçten evriminin" güzel bir örneği olduğunu söylemekten çekinmiyorum. İngiliz-Ermeni Derneği, Ermeni ajitasyonun yönlendirildiği merkez konumundadır." (The Daily Telegraph 28 November 1894).

Woods Paşa, The Daily Telegraph gazetesine verdiği demeçte Osmanlı topraklarında Bulgar ve Ermeniler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların yurtdışında ve özellikle de İngiltere'de kasıtlı olarak nasıl ajitasyona dönüştürülmeye ve Osmanlı'ya karşı kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığını daha önce tanık olduğu birkaç rapor üzerinden açıklamıştır. Woods Paşa bu raporlarla ilgili açıklamalarında 1870'li yılların sonunda Bulgar olayları yaşanmaya başladığında Bulgarlara yönelik birkaç katliam haberinin İngiltere Hükümeti'ne ulaştırılması üzerine bölgeye gönderilen araştırmacılar tarafından Bulgarların katledildiğine yönelik haberlerin tamamen uydurmadan ibaret olduğu bildirilmişti. Ancak İngiliz Hükümet yetkilileri bu haberlerin doğruymuş gibi yayılmasına gayret göstermişlerdi. Woods Paşa kendisinin buna benzer çok sayıda raporla karşılaştığını söylüyordu. Paşa, Bulgar fesatçılar tarafından isyanların nasıl başlatıldığı hususunda Ermenilerin de Bulgarlar ile aynı taktikleri izlediğini belirtmiştir. Buna göre Ermeni komiteleri, misillemelerde bulunmaları için Müslümanlara yönelik hakaretlerde bulunarak onları kışkırtmaya ve Ermeni halkını isyanlara katılmaya zorluyorlardı (The Daily Telegraph 28 November 1894).

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Woods Paşa'nın Sason hadiseleri ile ilgili olarak farklı birkaç İngiliz gazetesinde Ermenileri haksız bulduğuna dair görüşlerini yayınlamış ve bu gazetelerden biri de The Morning Post gazetesi idi. Bu durum Ermeni ileri gelenleri oldukça rahatsız ettiği görülmektedir. Ermeni Editörü Minas Tcheraz ile İngiliz-Ermeni Derneği Başkanı M.J.Paul, The Morning Post gazetesi Editörüne ayrı ayrı yazı yazarak Woods Paşa'nın Ermenileri hırslı, kabul edilemez ve gerçeklere dayanmayan tasarımlar peşinde koşan ve özerklik için entrikalar çevirmekle suçlamalarını kınadıklarını söyleyerek Ermenilerin kendi pencerelerinde niyetlerinin ne olduğunu açıklayıp bunu yayınlamasını istemişlerdir (BOA, HR.SFR.3: 423/76).

4. Osmanlı Hükümeti'nin Sason Ermeni Olayları Hususundaki Tek Taraflı Yargıları Bertaraf Etme Çabaları

Sason'a bağlı Talori Vadisi'nde meydana gelen Ermeni olaylarına bütün büyük devletler içerisinde en çok ilgiyi gösteren ülkenin İngiltere olduğu söylenebilir. İngiltere'nin Ermeni politikasına paralel hareket eden İngiliz basını, Ermeni olaylarını büyük bir gürültüyle gündemde tutmaktaydı ve gazeteleri Ermenilere katliam yapıyor haberleriyle doluydu. İngiliz basınının takındığı bu tutum Osmanlı Hükümeti'ni oldukça rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığını her fırsatta dile getiren Osmanlı Hükümet yetkilileri, İngiliz basınının Ermeni olayları hususunda daha doğru ve gerçekçi bilgilere dayalı yayın faaliyetleri icra etmelerini sağlamak için bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Londra sefirine şifreli bir telgraf ile Sason olayları konusunda birtakım malumatlar verilmiştir. Verilen talimatlarda Sefirden, olaylar esnasında Müslümanlar tarafından Ermenilerin can ve malına zarar verilmediği ve onlara zulüm edilmediği, aksine Ermenilerin Müslümanlara işkence ettiği ve cinayetler işlediği, askerler olay mahaline ulaşıncaya kadar Ermeni çetelerinin çok sayıda Müslümanı katlettiği ve manevi değerlerine hakaret ettiği ve ayrıca Osmanlı güvenlik güçlerine her türlü tehditlerde bulduklarını İngiliz muhataplarına iletmesi istenmiştir (BOA, Y.EE: 160/6). Benzer talimatların diğer Avrupa ülkelerinde bulunan Osmanlı diplomatlarına da verildiği ve bu talimatların kısmen etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın Avrupa'daki diplomatları, kendileri tarafından icra edilen teşebbüsleri sayesinde Belçika gazeteleri ile Fransa'nın saygın gazetelerinin Ermeni olaylarını sakinlikle geçıştirdiklerini ifade etmişlerdir. Onların aktardıklarına göre bazı Avrupa gazeteleri, İngiliz gazeteleri tarafından Ermeni olaylarının gereğinden fazla abartılarak gündemden tutulduğunu yazmışlardır (BOA, Y.A.HUS: 314/23).

Sason olaylarının Avrupa'daki etkisi oldukça çarpıcı olmuş, olaylar özellikle basın yoluyla çarpıtılarak kamuoyuna sunulmuştur. Türk milleti zalim ve gaddar bir topluluk gibi gösterilirken, Ermeniler mağdur ve savunmasız bir halk olarak tanıtılmıştır. Bu çerçevede, Avrupa basınında yaşananlar bir Ermeni katliamı olarak lanse edilmiş, böylece Osmanlı Devleti uluslararası arenada baskı altına alınmaya çalışılmıştır (Öney 2012: 146). Sason'da

yaşanan Ermeni olayları dolayısıyla Avrupa kamuoyunda yaşanan hararetli tartışmaların yatışması ve gerçeklerin sağduyuyla bilinmesini sağlamak amacıyla bizzat Sultan 2. Abdülhamid birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim 2. Abdülhamid'in İngiltere ve Rusya tarafından Avrupa devletlerine bildirilecek olan Ermeni meselesine dair tekliflerde pek ileri gidilmemesi hususunda Papa'ya yazı yazdığı anlaşılmaktadır. Madrid sefiri tarafından 1895 yılının Ocak ayında aktarıldığına göre Padişah'ın bu isteği karşısında Papa hemen Avrupa kabinelerine Osmanlı Hükümeti'ni zor duruma sokacak faaliyetlerden kaçınmalarını tavsiye etmiştir. Öyle ki İspanya'nın baş rahibi, İstanbul'u ziyaret ederek İspanya diplomatları vasıtasıyla Madrid kabinesini de Osmanlı Hükümeti lehine hareket etmeye teşvik etme girişimlerinde bulunduğunu beyan etmiştir (BOA, Y.EE: 162/39). Bununla birlikte Padişah, Papa XIII. Leon'dan Avrupa devletlerinin Ermeni olayları ile ilgili yayınlattıkları haberlerin asılsız olduğunu bildirmesini rica etmiştir (BOA, HR.SYS: 29/86). Katolik Patriği, 23 Ocak 1895 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabete'ne gönderdiği yazısında Papa'nın daha önce Almanya, Avusturya ve Fransa devletleri nezdinde gerçekleştirmiş olduğu tavsiyelerini bu defa Belçika, İspanya ve Bavyera hükümetlerine de yaptığını ve bunun neticesinde ilgili devletlerden alınan cevapların memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Almanya, Fransa ve Avusturya hükümetlerinin Ermeni meselesinin barışçıl bir politika ile çözüme kavuşturulması için gayret göstereceklerini Papa'ya beyan ettikleri de Patriğin ifadelerinde yer almıştır. Patrik, Vatikan'dan peyder pey gelen ihbarlarda meselenin gittikçe yatıştırılmaya çalışıldığı ve fikirlerin sükunete yüz tutmuş olduğunu ifade ettikten başka Papa'nın bundan böyle de Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkilerini samimiyet çerçevesinde sıcak tutmaya gayret göstereceği hususunu da açıklamalarına eklemiştir (BOA, Y.EE: 162/11). Sultan II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilen bu girişimin bazı gazetelerde yayınlanmasının Osmanlı Hükümeti'nde rahatsızlık meydana getirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nazırı tarafından 24 Ocak 1895 tarihinde kaleme alınan yazıda Padişahın Sason olayları dolayısıyla Avrupa devletleri nezdinde vasıta olması için Papa'ya yazdığı söylenen name ile ilgili basın yoluyla yayılan haberin asılsız olduğu belirtilmiştir (BOA, Y.EE: 162/5).

Fransa, Rusya ve İngiltere büyükelçileri, 1895 yılının Nisan ayının ortasında Sason'daki Türk komisyonlarının tetkikatına nezaret etmek üzere Erzurum'da bulunan konsolosların katılmaları hakkında ittifak etmişler ve Babıalî'nin de bu teklifi kabul ettiği anlaşılmaktadır (BOA, HR.SYS: 2888/1). Osmanlı Hükümeti'nin Sason olaylarının araştırılması için oluşturulan komisyona söz konusu devletlerin temsilcilerinin katılmasını kabul etmesindeki sebebinin gerçeklerin kendi lehine ortaya çıkacağına dair inancının tam olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Tahkik Heyeti, 24 Ocak 1895 tarihinde göreve başlamış ve yaklaşık olarak 6 ay boyunca olayların vuku bulduğu bölgede incelemelerde bulunmuştur. Tahkik Heyeti, tüm tarafları dinlemiş ve araştırmalarını titizlikle sürdürmüştür. Tahkik Heyeti, oluşturmuş oldukları ortak raporun sonuç kısmında olayların başlamasında komitelerin yönlendirdiği ve destek verdiği Ermenilerin asıl kabahatli taraf olduklarını

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi vurgulanmıştır. Raporda, olayda idareci ve askerler tarafından gerekli tedbirlerin alınmasında ihmalkâr davranıldığına da yer verilmiştir (Gülmez 2006: 731). Sason Tahkik Heyeti tarafından tamamlanan rapordan sonra Sason Ermeni olayları ile ilgili Osmanlı Devleti aleyhine yaygara koparan Avrupa kamuoyunun suçlayıcı tavrının dozu düşmüştür. İngiliz basını ve diplomatlarının aksine diğer bazı Avrupalı devlet diplomatları daha tarafsız söylemlerde bulunarak katliam suçlamaları hususunda delillerin yetersiz olduğunu vurgulamaya başlamışlardır. Nitekim bu kişilerden biri de Rus General Mayewski idi. Mayewski'ye göre başta İngiltere olmak üzere Avrupa basınında belirtildiği gibi bölgedeki Ermenilerin yok edilmesine yönelik eylemlerin planlanmış olması gerçek dışı bir varsayıma dayanmaktaydı (Çeken 2022: 93).

Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni olayları hususunda batılı devletlerin iç işlerine müdahalelerine fırsat vermemeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Cologne gazetesinde Sultan II. Abdülhamid'in şaşkıncu bir inatla Lord Salisbury'nin Rusya, Fransa ve İngiltere temsilcilerinin Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki reformları denetleme komitesinde yer alması yönündeki talebine karşı çıktığı ve Padişahın hiçbir surette Asya topraklarındaki hükümlerine gölge düşürecek faaliyetlere izin vermeyeceğini ifade ettiği yazılmıştır (The Daily Telegraph 7 September 1895).

Ermeni meselesinin İngiltere'de parlamento, hükümet, muhalefet ve basın aracılığıyla yoğun biçimde tartışıldığı bu kritik dönemde, Osmanlı Devleti'nin Londra'daki diplomatik temsilciliğini Rüstem Paşa yürütmekteydi. İtalyan kökenli ve deneyimli bir diplomat olan Rüstem Paşa, uzun yıllara dayanan diplomatik birikimini 1885-1895 yılları arasındaki hassas süreçte Osmanlı çıkarları doğrultusunda etkin biçimde kullanmıştır. Görev süresi boyunca öncelikli olarak üzerinde durduğu konulardan biri, İngiltere'den destek gören Ermeni komitelerinin ve basın yayın organlarının Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü propaganda faaliyetleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin diplomatik çıkarlarını korumak ve İngiltere ile olan ilişkileri geliştirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunan Rüstem Paşa, büyükelçilik görevi süresince İngiltere'nin Ermenilerle kurduğu ilişkileri de dikkatle izlemiştir. Yaklaşık on yıl süren Londra görevinde, Ermeni meselesine dair takip ettiği başlıca konular; komite faaliyetleri, basın yoluyla yürütülen propagandalar, silah kaçakçılığı ve sosyal etkinliklerde Osmanlı karşıtı söylemler olarak öne çıkmaktadır. Rüstem Paşa, Londra'daki Ermeni derneklerinin düzenlediği konferansları, dernek toplantılarını, yardım kampanyalarını, tiyatro gösterimlerini ve benzeri etkinlikleri yakından izlemekte, gerektiğinde özel dedektifler ve ajanlar aracılığıyla elde ettiği bilgileri Osmanlı Hariciye Nezareti'ne düzenli raporlar halinde iletmekteydi. Bu faaliyetler, dönemin diplomatik mücadelelerinde istihbari bilginin rolünü de ortaya koymaktadır (Taştekin 2025: 166-167).

1878 Berlin Antlaşması sonrasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid, Avrupa

basınında Osmanlı Devleti hakkında çıkan tüm haber ve yorumlardan haberdar olmayı istemiştir. Bu doğrultuda, Avrupa başkentlerinde görevli Osmanlı sefirlerine ve onlara bağlı memurlara, basında çıkan olumsuz içerikleri merkeze raporlama görevi verilmiştir. Londra büyükelçisi Rüstem Paşa da hem Sultan Abdülhamid'in bu yöndeki talimatları hem de Ermeni komitelerinin İngiliz basınındaki aktif propagandaları sebebiyle, İngiliz basınına yakından takip etmiş ve Ermeni meselesine dair çıkan olumsuz haberlere karşı yoğun çaba göstermiştir. Rüstem Paşa, yayımlanan haberleri düzenli olarak Hariciye Nezaretine rapor etmiş, gerektiğinde gazetelerin editörleriyle doğrudan görüşerek Osmanlı aleyhine yayınların önlenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca, gerçeği yansıtmayan haberleri tekzip etmek amacıyla "Sadık Efendi" takma adıyla gazetelere yazılar göndererek kamuoyu oluşturma faaliyetlerine katılmıştır (Taştekin 2025: 176). Rüstem Paşa'nın Sason olayları ve Ermeni meselesi hususunda kasıtlı yayınlarını sürdüren Londra merkezli gazetelerinin önde gelenlerinin sahipleri ve yöneticileriyle de 1895 yılının başlarında bazı görüşmeler gerçekleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır (BOA, HR.SFR.3: 431/94).

Değerlendirme ve Sonuç/Sonuç

Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı Sason bölgesinde Ermeniler ile Kürt aşiretleri arasında son birkaç yıldır süren anlaşmazlıklar 1894 yılının yaz aylarında silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Bu çatışmalarda her iki taraftan da çok sayıda can ve mal zayıatları meydana gelmiştir. Ermeniler ile Kürt aşiretleri arasındaki anlaşmazlıkların çatışmalara dönüşmüş olmasında Osmanlı güvenlik güçleri ve yerel idarecilerinin gerekli önlemleri alma hususunda zafiyet gösterdiklerinden söz edilebilir. Ancak özellikle de İngiltere kamuoyunda sıklıkla dile getirildiği gibi Sason civarında yaşayan Ermenilere yönelik kasıtlı ve planlı eylemlerden bahsedilemez. Nitekim İngiliz basını tarafından Osmanlı Hükümeti, yerel idareciler ve bölgedeki Kürt aşiretlerinin olaylar esnasındaki tutum ve davranışları kasıtlı olarak Ermeni komitelerinin emellerine yarayacak bir biçimde yansıtılmaya çalışılmıştır. Sason'da yaşanan hadiseler civar vilayetlerde görev yapan İngiliz konsolosları tarafından kaleme alınan raporlar ile bölgede gezen İngiliz gazete muhabirlerinin notları vasıtasıyla İngiltere Hükümeti ve kamuoyuna sunulmuştur. İngiliz konsolosları raporlarında Ermenilerin Sason bölgesinde Osmanlı Hükümetine karşı silahlı isyan girişiminde bulunmalarından ziyade Kürtlere karşı meşru müdafaa amaçlı hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra olaylar esnasında Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa'nın Kürt aşiretleri ile birlikte hareket edip Ermenilere düşmanca davrandığından ve olayları bastırmak için Hamidiye Alayları'nın etkin rol aldıklarından söz etmişlerdir. Olayların oluş şekli ve hangi tarafın diğer tarafa zulmettiği hususu belirsizliğini korurken ve neler olup bittiği anlaşılmaya çalışılırken İngiltere kamuoyunda Ermenilere katliam uygulanıyor tarzında yaygaralar koparılmaya başlanmıştır. İngiliz-Ermeni Cemiyeti'nin de yönlendirdiği İngiliz basını Sason Ermeni olaylarını propaganda malzemesi haline getirip Osmanlı Hükümeti'ni zan altında bırakmaya yönelik tek taraflı olarak dünyaya duyurmaya çalışmıştır.

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Ermeni komitelerinin, Sason olaylarını Avrupa Kamuoyuna duyurmak amacıyla başvurmuş oldukları temel vasıta İngiliz basını olmuştur. Ermeni ileri gelenleri, İngiliz gazetelerine sürekli olarak demeçler vermişlerdir. Söz konusu demeçlerinde Ermenilerin yaşadıkları coğrafyanın zaten dağlık ve engebeli olduğundan ve buna bir de son birkaç yıldır kuraklığın eklenmesi sebebiyle sefalet içerisinde yaşadıklarından yakınmışlardır. Bununla birlikte Ermenilerin son 15 yıldır vergi vermemelerinin sebebinin içinde buldukları sefalet olduğunu ve ayrıca Kürt aşiretlerinin sürekli baskınlarına maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'in Kürtleri desteklediğini ve Hamidiye Alayları vasıtasıyla Ermenileri bölgede sürmek için çaba sarf ettiğini söylemişlerdir. Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi hükümleri gereği Ermeni bölgelerinde kararlaştırılmış olan reformları gerçekleştirmediğini belirtip suçlayıcı ifadeler kullanmışlardır.

Osmanlı Hükümeti, Sason'da olayların asıl tetikleyici unsurunun Ermeniler olduğunu ve Ermenilerin Boyacıyan ve Damadyan gibi komite ileri gelenleri tarafından Müslümanlara katliam uygulamaları hususunda kışkırtıldığını çeşitli vasıtalarla duyurmaya çaba göstermiştir. Ermeni komitelerinin amacı bölgede karışıklık çıkartarak Avrupa'nın dikkatini bölgeye çekip reformların uygulanmasını sağlamaktır. Böylece bağımsız bir Ermeni devletinin ortaya çıkmasının ilk basamağı sayılan özerklik ilan edilebilecekti. Osmanlı Hükümeti, Sason Ermeni olaylarını araştırmak için bir komisyon kurulmasına öncülük etmiş ve komisyonda büyük güçlerin temsilcileri de yer almıştır. Komisyon, bölgede aylar süren çalışmalarını tamamladığında olayların İngiliz basınının haykırdığı şekilde olmadığını ve aksine asıl katliamlarda bulunan tarafın Ermeniler olduğunu ortaya çıkarmıştır.

İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'de kurulan Ermeni komitelerinin temel hedefi, bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. Bu doğrultuda izlenen ortak strateji, dini duyguları suistimal ederek Ermeniler arasında milliyetçilik bilincini yaymak, silahlanmayı teşvik etmek ve Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde isyanlar ile karışıklıklar çıkarmaktır. Ayrıca bu komiteler, çeteler aracılığıyla gerilla türü saldırılar düzenleyip batılı devletlerin müdahalesini sağlama çabasındaydılar. Osmanlı Devleti ise, halkın güvenliğini tehdit eden bu örgütlerin oluşturduğu şiddet ortamını bastırmayı ve bu olayların uluslararası kamuoyunda Osmanlı aleyhine kullanılmasını engellemeyi amaçlayan bir yol izlemiştir.

Sonuç olarak, 1894 Sason Ermeni olayları, yalnızca yerel ölçekte meydana gelen bir isyan veya etnik çatışma olarak değil, büyük güçlerin Osmanlı iç siyasetine müdahale araçlarından biri hâline gelen çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Araştırma bulguları, Sason'da yaşanan çatışmaların başlangıcında Ermeni komitelerinin örgütleyici ve kışkırtıcı rolünün belirleyici olduğunu, buna rağmen İngiliz basını ve konsolosluk raporlarının olayları çoğunlukla Ermenileri mutlak mağdur, Osmanlı idaresini ise bilinçli ve sistematik bir zulüm mekanizması olarak sunduğunu göstermektedir. Sason olayları, sahadaki gerçekliğinden kopararak, Batı kamuoyunun beklenti ve ön kabullerine uygun bir

anlatı içinde sunulmuştur. Özellikle İngiliz gazetelerinde yer alan haberlerde ölü sayılarının abartılması, olayların dramatize edilmesi ve Osmanlı taşra yöneticilerinin kişiselleştirilmiş bir kötülük anlatısı üzerinden hedef alınması, kamuoyunu yönlendirmeye dönük bilinçli bir söylem üretimine işaret etmektedir. Bu söylemin oluşumunda yalnızca basın değil, İngiliz konsolosları, Ermeni komiteleri ve Amerikalı misyonerlerin de etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen belgeler, Osmanlı Hükümeti'nin bu süreçte pasif bir konumda kalmadığını ortaya koymaktadır. Basın yasakları, tekzip girişimleri, yabancı muhabirlerin hareketlerinin sınırlandırılması, tahkik komisyonlarının kurulması ve diplomatik yazışmalar yoluyla devlet, Batı kamuoyunda oluşan olumsuz algıyı dengelemeye çalışmıştır. Ancak İngiltere'nin Doğu Anadolu'ya yönelik stratejik çıkarları ve "reform" söylemiyle meşrulaştırılan müdahaleci yaklaşımı, Osmanlı'nın bu çabalarının etkisini sınırlamıştır. Bu durum, Sason olaylarının, insani bir mesele olmanın ötesinde, uluslararası siyasetin ve kamuoyu diplomasisinin bir aracı olarak kullanıldığını açık biçimde göstermektedir.

Bu çalışma, 1894 Sason Ermeni olaylarının yalnızca yerel bir çatışma değil; basın, diplomasi ve propaganda araçlarıyla şekillenen uluslararası bir algı süreci olduğunu ortaya koymaktadır. İngiliz kamuoyunun tutumu ile Osmanlı Hükümeti'nin buna verdiği tepkilerin birlikte ele alınması, Ermeni meselesi literatüründe genellikle ihmal edilen algı üretimi ve kamuoyu yönlendirmesi boyutunu görünür kılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Sason hadiselerine dair tek taraflı anlatıların ötesine geçerek, olayların çok aktörlü ve çok katmanlı niteliğini ortaya koymakta ve Osmanlı-Batı ilişkilerinin geç XIX. yüzyıldaki karakterini anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH. MKT.): 251/18.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 2822/32, 2761/26, 2888/1, 29/86, 1831/25.

Haritalar (HRT.h), 417-, 418-.

Yıldız Perakende Askerî Mâruzât Evrakı (Y.PRK.ASK): 103/108.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ): 34/20.

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH): 7/5.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM): 17/16.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS): 212/62, 315/20, 315/18, 314/23, 321/134, 326/19.

İngiliz Kamuoyunun 1894 Sason Ermeni Olayları Karşısındaki Tutumu ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 162/39, 160/6, 160/24, 162/11, 96/9, 162/5.

İrade Dâhiliye (İ. DH): 1359/28, 1256/98649.

Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 729/10, 751/20, 746/23, 752/48, 751/6, 716/1.

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR.SFR.03): 439/39, 424/36, 424/37, 423/76, 431/40, 431/22, 431/94, 439/53.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB): 11/16.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): 38/69.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN): 6/79.

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD): 15/28.

İngiliz Ulusal Arşivi

FO 424, 178, Vice-Consul Boyajian to Consul Graves.

FO 424, 178, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley.

FO 424, 178, Consul Graves to Sir P. Currie.

FO 424, 181, Memorandum by Consul Graves.

FO 424, 181, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley.

Hansard, 3 March 1896, "Armenian Christians".

Hansard, 11 February 1896, Commons Chamber.

Gazeteler

The Daily Telegraph 28 November 1894.

The Times 06 December 1894.

The Times 07 December 1894.

The Daily Telegraph 7 September 1895.

Morning Advertiser 14 March 1895.

Daily Chronicle 29 March 1895.

Daily News 29 March 1895.

England & The Union, 2 March 1895.

Manchester Guardian 8 June 1895.

Pall Mall 23 May 1895.

Pall Mall 29 January 1896.

Kaynak Eserler, Araştırma ve İnceleme Yayınlar

Akar, Kamil. 2022. "II Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri".
Anadolu Mecmuası 1(1): 39-77.

Akşin, Sina. 2015. "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi". *Ermeni Araştırmaları* 50: 87-106.

- Çeken, Mehmet Batuhan. 2022. "1894 Sason İsyanı'nın İngiliz Basınına Yansımaları". *OTAM* 51: 75-98.
- Çoban, Harun. 2020. "Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa ve Ermeni Olayları (1891-1895)". *History Studies* 12 (1): 147-169.
- Görgeç, İsmail. 2020. "Uluslararası boyutlarıyla Sason Ermeni isyanları". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17(46): 499-520.
- Gülmez, Nurettin. 2006. "Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı". *Belleten* 70 (258): 695-742.
- Gürün, Kamuran. 2012. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Keskin, Tülay. 2023. "1895 Bitlis ve Muş Ermeni Olaylarının İngiliz Belgelerine Yansımaları ve Bitlis Konsolosu Charles S. Hampson'un İddiaları". *OTAM* 53/Bahar: 123-160.
- Koçaş, Sadi. 1967. *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Mete, Ali Serdar. 2022. "Goltz Paşa'nın Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir Adlı Risalesi Çerçevesinde Osmanlı Askerinin Savaş Eğitimi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Sayı* 41: 273-300.
- Öney, Celal. 2012. "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanı'nın Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması". *History Studies* 3(4): 137-151.
- Şahin, İsmail. 2012. "1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi". *Ermeni Araştırmaları Sayı* 43: 133-164.
- Taştekin, Serap. 2025. "Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın İngiliz-Ermeni ilişkilerini takibi (1885-1895)". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12(43): 163-185.
- Turan, Orhan. 2020. "Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri." *Ermeni Araştırmaları Sayı* 65: 131-158.
- Yüksel, Mevlüt. 2012. "Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyanları (1890-1905)". *Ermeni Araştırmaları Sayı* 43: 165-194.

PALL MALL GAZETTE.

MAY 23, 1895.

But across all the lesser lights and shades of their life lay the black shadow of Hassan Tahsin Pasha, Vali of the Vilayet of Bitlis, who stands grossly out for certain as a scoundrel of the purest water.

Such has been his usual methods of exploiting the Armenian Question, and in all the story it is he above all others and without all doubt who should be held responsible for the preparation, the initiation, the execution, and the suppression of the Armenian troubles of 1894 and of all that has followed from them.

1893.

The more active attention of the Government was first called to the Mount and Bitlis districts in 1892. The Armenian Catholicos Damadian arrived from Constantinople and travelled from village to village with all the appearances of an agitator.

1894.

Early in 1894 the Vali repeated his invitation to the Armenian notables to step round and see him at Bitlis, and a second time their defiance prevailed over their affection.

THE TROUBLE.

The inexhaustible bounty of Tahsin's heart was even yet freely flowing. He would—he would—wild horses should not stop him, he would protect his Armenians, and his trusty troops occupied their villages.

but the idea was not warmly taken up. It is said, however, that certain remote villagers signed, sitting probably on a bayonet, an unread document in praise of Tahsin Pasha.

THE MIRACLES.

By RUDYARD KIPLING.

I sent a message to my dear— A thousand leagues and more to her— The blind sea-levels thrilled to hear, And Lost Atlantis bore to her.

Earth gave her chiefest men of strength (They lived and strove and died for me) To drive my road a nation's length, And toss the miles aside for me.

[Copyright in America, 1895, by Rudyard Kipling.]

OCCASIONAL NOTES.

It would be affectation to pretend that we should ever be deeply agitated whether Committees sit on Ascension Day or whether they do not. But whether or not, we can only deplore the tone of the debate that took place on the subject yesterday.

Thanks to Mr. Byles, the Workmen's Accidents Compensation Bill was never reached. Its prospects could hardly have been considered magnificent in any case; and the afternoon was turned to profitable account.

No man can serve two masters, and no girl can serve a master and a mistress. The master can discharge her if she disobeys him, and the mistress can make the house very warm for her if she disobeys her.

know about these things. Still, all this was nothing to the girl. Hers not to reason why; hers but to do and get discharged, if possible, about the case.

As one of the few Cobdenites left, Sir William Harcourt, when he speaks on commerce, becomes almost pathetic figure. He can be compared only to the Eli of Free Trade rebuking the Hoplioi of Bimetallism and the Phineas of Imperial Customs Unionism.

You should not look a gift colony in the mouth of its chief rival, but that is just what the Belgians seem disposed to do. King Leopold appears mightily anxious to be rid of that rather large speculation, the Congo State, but his faithful subjects do not appear particularly anxious to purchase.

In what has been called the athletic revival of the last half of the nineteenth century, there has been nothing so astonishing as the boom in cycling. Though the pastime of prosperity and depression adhered to the practices which caused the late Mr. Yates to dub

"And all the time the piano was going in her house." Mr. Kipling can give us very instantaneous and very haunting pictures in a dozen words, but even he could not improve on this simple little statement of a North London woman.

He who parts with a Gladstonian relic for 7s. 6d. deserves condolence indeed. The Daily Telegraph, while recording the fact, has in mercy withheld the name. A distress warrant was the cause; the treasure, loved long since and lost for ever, a chip of the first tree felled by Mr. Gladstone after he had determined to stand for Midlothian.

If a chemist may prescribe for human diseases, there is no reason why he should not treat those of a statue, and this is what an Apotheke-man at Cassel has attempted with wonderful results. The musician, died at Cassel in 1859, and his monument is with us to this day.